

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazma hüququnda

Kərimov Kamal Bilal oğlunun

MÜASİR DÖVRDƏ İSRAİL DÖVLƏTİNİN XARİCİ SİYASƏTİNİN
PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

İxtisaslaşma: HSM – 060211 - Regionşünaslıq (İsrail və Yaxın Şərq)

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün
təqdim olunmuş

DİSSERTASIYA

Elmi rəhbər: t.ü.f.d., dos.

A. Şahmuradov

Bakı – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	3-8
FƏSİL 1. MÜASİR DÖVRDƏ İSRAİLİN XARİCİ SİYASƏTİNİN ƏSAS CƏHƏTLƏRİ	9-27
1.1. İsrailin xarici siyasətinin hüquqi-konseptual əsasları və mexanizmi	9-17
1.2. Yəhudi lobbisinin İsrailin xarici siyasətinin formalaşmasına təsiri	17-27
FƏSİL 2. İSRAİL DÖVLƏTİNİN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASI– XARİCİ SİYASƏTİN ƏSAS PRİORİTET İSTİQAMƏTİ KİMİ	28-46
2.1. Fələstin məsələsinin həlli istiqamətində fəaliyyət və əldə olunan nəticələr	28-37
2.2 Beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə İsrailin iştirakı	37-46
FƏSİL 3. İSRAİLİN İKİTƏRƏFLİ XARİCİ ƏLAQƏLƏRİ	47-62
3.1 ABŞ və Avropa Birliyi ilə Xüsusi Münasibətlər	47-54
3.2 Keçmiş sovet respublikalarının İsrailin xarici siyasətində yeri	55-62
NƏTİCƏ.....	63-65
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	66-72

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri, milli maraqlarının təmin edilməsi və bu istiqamətdə fəaliyyəti və bu fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün qarşıya qoyulan hədəflərin öyrənilməsi elmi cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Geostrateji əhəmiyyətə malik ərazidə yerləşən İsrail dövləti həm ərazi, həm də əhali cəhətdən kiçik ölkə sayılmasına baxmayaraq, iqtisadi və hərbi potensialına görə dünyanın qabaqcıl ölkələri sırasında yer alır. Ərazisinə görə dünyada 149-cu, əhalisinə görə isə 97-ci olan İsrail dövləti ümumi daxili məhsulun həcminə görə 34-cü, adambaşına düşən ÜDM-yə görə isə 26-cı ölkədir. Cənub-Qərbi Asiyanın ən inkişaf etmiş ölkəsi sayılan İsrail güclü iqtisadiyyatı ilə yanaşı, peşəkar və çevik orduya da sahibdir. İqtisadi, texnoloji və hərbi gücünə görə İsrail aktiv xarici siyasət yeridir. Elə buna görə də, münaqişələrin çox olduğu Yaxın Şərq regionunda İsrailin yeritdiyi xarici siyasət digər ölkələr üçün də əhəmiyyət daşıyır. 2010-cu ildən başlayaraq Yaxın Şərqdə yeni münaqişə ocaqlarının yaranması və bu regionun beynəlxalq münasibətlərdə diqqət mərkəzinə çevrilməsi regionun ən inkişaf etmiş ölkəsi olan İsrailin yeritdiyi xarici siyasətin əhəmiyyətini artırır, çünki bu regionda aktiv rol alıb hadisələrin gedişinə təsir etmək istəyən böyük güclər İsrailin maraqlarını diqqətə almaq məcburiyyətində qalırlar. Bütün bunlar həmçinin elmi tədqiqat obyektini kimi də diqqəti cəlb edir və bu da müraciət olunan mövzunun aktuallığından biridir.

Beynəlxalq münasibətlər elmində neorealist məktəbin nümayəndələri iddia edirlər ki, xarici siyasətin formalaşmasında daxili siyasət heç bir rol oynamır. Kennet Volts buna klassik misal kimi “Soyuq müharibə” illərində Sovet və ABŞ xarici siyasətlərini nümunə göstərir. Belə ki, siyasi və sosial-iqtisadi quruluşlarında, eləcə də hakim ideologiyalarında fundamental fərqlər və ziddiyyətlər olmasına baxmayaraq, hər iki dövlət, demək olar ki, oxşar xarici siyasət yürüdü. Neorealistlərin fikrincə xarici siyasətin əsas determinantı beynəlxalq sistemin strukturudur. Struktur, hər bir dövlətin üzərinə müəyyən öhdəlik qoyur ki, bu da dövlətin daxili xarakteristikasından yox, onun bacarıqlarından və imkanlarından

qaynaqlanır. İsrail dövləti mürəkkəb regionda yerləşdiyi üçün gücə əsaslanan xarici siyasət izləyir. Elə buna görə də, tarixin ən uzun müddətə davam edən münaqişələrindən biri olan İsrail-Fələstin münaqişəsi həll olunmamış qalır və bu münaqişə bugün də öz aktuallığını qoruyur. İsrailin bu münaqişənin həll edilməsi istiqamətdə yeritdiyi xarici siyasət nəinki region ölkələri, eyni zamanda dünya ictimaiyyəti üçün də əhəmiyyət kəsb edir. Bu da tədqiq edilən mövzunun aktuallığını göstərir.

“Soyuq Müharibə”nin bitməsinin ardından beynəlxalq arenada baş verən əsaslı dəyişikliklər, ikiqütblü sistemin təkqütblü sistemlə əvəz olunması dövlətlərin hadisələrə baxışlarını və xarici siyasətini dəyişdirdi. “Soyuq müharibə” zamanı dünya iki fəvqəlgücün təsir dairələri arasından bölündüyü üçün dövlətlər fərqli qütblərdə təmsil olunurdular və digər qütbə yer alan ölkələrlə əlaqələr ya məhdud olur, ya da münaqişə həddinə çatırdı. “Soyuq müharibə”nin sona çatması ilə birlikdə ölkələrin xarici siyasətlərində yeni perspektivlər ortaya çıxdı. 1991-ci il öncəsi sistemdə əks qütbə yer alan ölkələr bir-biriləri ilə daha sıx iqtisadi, siyasi və mədəni əlaqələr qurmağa başladılar. SSRİ-nin süqutu ilə birlikdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin şaxələndirilməsi üçün yeni imkanlar ortaya çıxdı. O, köhnə sovet respublikaları ilə daha sıx iqtisadi, siyasi əlaqələr qurmağa başladı. Elə bu səbəb də, araşdırılan mövzunun nə qədər əhəmiyyətli olduğunu göstərir.

İsrail dövləti üçün dövlət müstəqilliyinin və təhlükəsizliyinin qorunması daima aktual olmuşdur. Soyuq müharibənin başa çatması ilə birlikdə regionda yeni münaqişə ocaqları alovlanmağa başlamış, terrorizm daha təhlükəli forma almışdır. İstər regionda gedən mövcud proseslər, istərsə də bu proseslərdən öz maraqları yönündə istifadə etməyə çalışan qüvvələrin bu proseslərə təsir etməyə çalışması İsraili öz təhlükəsizliyinin qorunması üçün daha qətiyyətli mübarizə aparmağa məcbur etmişdir. Elə buna görə də, İsrail dövləti öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün terrorizmə qarşı ciddi mübarizə aparır. İsrailin terrorizmə qarşı apardığı mübarizədə uğurları digər ölkələr üçün də nümunədir. Bu da araşdırılan mövzunun əhəmiyyətini ortaya qoyur. Beləliklə, mövzunun tədqiqi müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin tərkib hissəsi olan prioritet istiqamətlər və bunların həyata keçirilmə

vasitələri İsrail dövlətinin təhlükəsizliyinin və varlığının qorunub saxlanması baxımından aktualdır.

Mövzunun öyrənilmə dərəcəsi. Tədqiqat prosesində mövzu ilə bağlı mövcud ədəbiyyat bazasından, nəşr olunmuş rəsmi sənədlərdən geniş istifadə olunmuş, Dissertasiya işinin yazılmasında ingilis, türk, azərbaycan və rus dillərində olan ədəbiyyatlara, jurnallara, internet resurslarına müraciət edilmişdir. İsrail dövlətinin xarici siyasəti, həyata keçirilmə üsulları və formalarına həsr olunmuş əsərlər də tədqiqat zamanı daim diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu əsərlərə misal olaraq Con Mirşaymer, Stifen Vat, İlan Pelg, Miri Nərmin, Zeynep Cıvcık, Alan Dovti, Clive Cons, Şibley Telhami və başqalarının tədqiqatlarını göstərmək olar. Magistrlik dissertasiyasının yazılması zamanı Con Mirşaymer və Stifen Valtun “İsrail Lobbisi və ABŞ Xarici Siyasəti”[48], Ş. Telhaminin “Körfəz Müharibəsindən sonra İsrail Xarici Siyasəti”, G. Adamın “Müasir İsraildə Siyasət və Cəmiyyət: Miflər və Reallıqlar”[30], L. Martinin “ABŞ-İsrail Əlaqələrinin Ərəb Dünyasına Təsirlərinin Qiymətləndirilməsi”, E. Karşın “İsrail: Birinci Yüz İl”[38] əsərlərindən istifadə olunmuşdur. Qeyd olunan əsərlərdə İsrail xarici siyasətinin formalaşması və ona təsir edən amillər, müasir dövrdə onun xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri, xarici siyasətin hüquqi-konseptual mexanizmi, onun həyata keçirilmə vasitələri və soyuq müharibədən sonra həyata keçirdiyi ikitərəfli münasibətlərin mahiyyəti təhlil edilmişdir.

İsrail-Fələstin münaqişəsinin həlli istiqamətində İsrail dövlətinin fəaliyyəti və əldə olunan nəticələrinə həsr olunmuş əsərlər sırasında C. Qelvinin “İsrail-Fələstin münaqişəsi, yüzillik müharibə”, D. Abrahamın “Sülh Mümkündür”, H. Derikin “Sülh üçün İsrail-Fələstin yol xəritəsi” əsərlərini qeyd etmək olar. Adı çəkilən əsərlərdə İsrail-Fələstin münaqişəsinin təhlili, bu münaqişənin tənzimlənməsi istiqamətində hər iki tərəfin fəaliyyəti və sülhün əldə olunmasına maneə olan səbəblər izah edilmişdir. Bu əsərlərdə yer almış faktik materiallardan da iş prosesində istifadə olunmuşdur.

Tədqiqat prosesinə cəlb edilmiş və yəhudi lobbisinin İsrail xarici siyasətinin formalaşmasına təsirlərinə həsr edilmiş əsərlərə misal olaraq M. Breşerin “İsrailin

xarici siyasət qərarları”, Ş. Avinin “Dəmir divar: İsrail və ərəb dünyası”, və s. göstərmək olar.

Tədqiqat işinin mövzusu ilə bağlı İsraildə, ABŞ-da və digər ölkələrdə kifayət qədər araşdırma aparılsa da, ölkəmizdə bu sahə, xüsusilə də İsrailin müasir dövrdəki xarici siyasəti lazımi səviyyədə araşdırılmamışdır.

İstifadə olunmuş materiallar arasında dövrü mətbuat və İnternet resursları da əhəmiyyətli yer tutur.

Qeyd olunan materiallardan istifadə bir tərəfdən problemin hansı səviyyədə öyrənildiyini aşkara çıxarmağa, digər tərəfdən tədqiqatı tarixi və mövcud siyasi reallıqlar nəzər alınmaqla sistemli şəkildə aparmağa kömək etmişdir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqatın obyektini müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri və onların həyata keçirilməsi təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinin xarakterik xüsusiyyətləri və İsrail dövlətinin xarici siyasət prioritetlərinin araşdırılıb ortaya çıxarılması, İsrailin xarici siyasətinin hüquqi-konseptual mexanizmi, xarici siyasətin planlaşdırılması və həyata keçirilməsində əsas rol oynayan orqanların fəaliyyəti, yəhudi lobbisinin İsrailin xarici siyasətinin formalaşmasında yeri və rolu, Fələstin məsələsinin həlli istiqamətində İsrail dövlətinin tutduğu mövqe, ABŞ, AB və köhnə SSRİ ölkələri ilə qarşılıqlı əlaqələri və beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə iştirakı ilə bağlı məsələlər tədqiqatın predmetini təşkil edir.

Dissertasiyanın məqsədi. Tədqiqat işinin əsas məqsədi müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri, bu prioritetlərin həyata keçirilməsi formaları və onların İsrailin xarici siyasətində yerini öyrənməkdən ibarətdir.

Dissertasiyanın vəzifələri. Müəyyən olunmuş məqsədə çatmaq üçün aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirmək nəzərdə tutulur:

- Xarici siyasətin xarakterik xüsusiyyətlərini təhlil etmək;
- İsrail xarici siyasətinin hüquqi-konseptual əsaslarını və mexanizmini müəyyənləşdirmək;

- İsrail dövlətinin xarici siyasətinin formalaşmasında yəhudi lobbisinin rolunu araşdırmaq;
- İsrailin 21-ci əsrdə yeritdiyi xarici siyasətdə İsrail-Fələstin münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsi istiqamətindəki fəaliyyətini müəyyənləşdirmək;
- Müasir dövrdə İsrailin xarici siyasətində ABŞ, Avropa Birliyi və keçmiş sovet ölkələrinin yerini müəyyənləşdirmək və bu əlaqələri İsrailin milli maraqları çərçivəsində təhlil etmək.

Tədqiqatın metodoloji əsasları: Magistr dissertasiyasının yerinə yetirilməsi zamanı müxtəlif metodlardan istifadə olunmuşdur. İş prosesində qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaq, müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinin xarakterik xüsusiyyətlərini təhlil etmək, problemlərin mahiyyətini açmaq, ümumiləşdirmələr aparmaq üçün müqayisəli təhlil, sintez, deduksiya və induksiya kimi metodlar tətbiq olunmuşdur.

Dissertasiyanın elmi yeniliyi. Məlum olduğu kimi, müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinə dair Azərbaycanda az sayda, müxtəlif səpkili əsərlər yazılmışdır. Problem ətrafında ədəbiyyat bazası mövcud olsa da, İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərinin əhatəli təhlili ilə bağlı ilkin mənbələr Azərbaycanda elmi dövriyyəyə məhz bu işlə gətirilmişdir. İsrail dövlətinin xarici siyasətinin hüquqi-konseptual mexanizminin ətraflı araşdırılması və köhnə SSRİ ölkələri ilə əlaqələrinin ətraflı tədqiq edilməsi mövzunun elmi yeniliyinə aid ola bilər. Mövzunun azərbaycanlı müəllif tərəfindən neytral şəkildə qiymətləndirilməsini də tədqiqatın elmi yenilikləri sırasına daxil etmək olar.

Tədqiqat işinin təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiyanın özündə ehtiva etdiyi məlumatlar, alınan nəticələr və aparılmış ümumiləşdirmələr İsrailin müasir dövrdə xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri ilə bağlı bir çox suallara aydınlıq gətirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir.

İş prosesində əldə olunmuş nəticələr öyrənilən problemlə bağlı müəyyən proqnozların verilməsinə və qiymətləndirmələrin aparılmasına yardım edə bilər. Bundan başqa, dissertasiyanın materialları əsasında İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətləri, bu prioritet istiqamətlərin Tel-Əvivin yeritdiyi xarici siyasətin

formalaşmasında rolu və əhəmiyyəti ilə bağlı tədqiqatların aparılması, analitik materialların hazırlanması mümkündür.

Tədqiqat işində yer almış materiallar problemlə bağlı dərsliklərin, metodik vəsaitlərin, tədris proqramlarının, mühazirə mətnlərinin hazırlanmasında da əhəmiyyətli ola bilər.

Tədqiqat işinin aprobasiyası. Magistrlik dissertasiyasının əsas müddəaları, müəllifin dərc olunmuş, aşağıda göstərilmiş məqalə və tezislərində öz əksini tapmışdır:

1. Kərimov K. Aliya: İsrailə Köç // Ümummilli Lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-ci ildönümünə həsr olunmuş illik konfransdakı məruzələrin tezisləri.
2. Kərimov K. Yəhudi Lobbisinin İsrailin Xarici Siyasətinin Formalaşmasında Rolu // (ADU-nun Elmi Xəbərləri, №3 - çapdadır).
3. Kərimov K. Annapolis Konfransının İsrail-Fələstin Münaqişəsinin Sülh Yolu ilə Tənzimlənməsində Rolu// (Beynəlxalq münasibətlərin aktual problemləri, №1 - çapdadır).

Dissertasiyanın strukturu. Magistr dissertasiyası “Giriş”, üç fəsil, altı paragraf, “Nəticə” və “İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı”ndan ibarətdir.

FƏSİL 1. MÜASİR DÖVRDƏ İSRAİLİN XARİCİ SİYASƏTİNİN ƏSAS CƏHƏTLƏRİ

1.1. İsrailin xarici siyasətinin hüquqi-konseptual əsasları və mexanizmi

İsrailin siyasi sisteminin ən önəmli xüsusiyyəti onun yazılı konstitusiyasının olmamasıdır. İsrail parlamentli demokratiya şəklində idarə edilir. İsrailin baş naziri hökumət başçısı və çox partiyalı sistemin rəhbəri hesab edilir. İcraedici hakimiyyət hökumət tərəfindən həyata keçirilir. Qanunverici hakimiyyəti 120 üzvü olan Knesset yerinə yetirir. Digər demokratik ölkələrdə olduğu kimi, məhkəmə hakimiyyəti icraedici və qanunverici hakimiyyətdən müstəqil fəaliyyət göstərir. İsrail dövləti Birləşmiş Krallıqla birlikdə, dünyada yazılı konstitusiyası olmayan çox az sayıda ölkələrdən biridir. Buna səbəb isə 1948-ci ildən bəri dini siyasi partiyaların buna qarşı çıxmalarıdır. İsrail dövlətinin siyasi sistemi və onun əsas prinsipləri konstitusiyanın yerinə 11 təməl qanunda müəyyən olunub. Bu qanunlar İsrail dövlətinin konstitusiyası funksiyasını yerinə yetirir. 11 Təməl qanundan hökumətlə bağlı olanı 1968-ci ildə qəbul olunmuş, 1992 və 2001-ci illərdə əlavə və dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu təməl qanun hökumətin tərkibini, onun rolunu və səlahiyyətlərini müəyyən edir. Hökumətə rəhbərliyi, ölkədə ən güclü siyasi fiqur olaraq qəbul edilən baş nazir yerinə yetirir. O, Knessetə keçirilmiş seçkilərin nəticələrinə uyğun olaraq prezident tərəfindən təyin edilir. Baş nazir daxili və xarici siyasət qərarlarını qəbul edir. Kabinetdə portfelsiz nazirlər də yer alır. Kabinetdəki nazirlər partiyaların Knessetə keçirilmiş seçkilərdə topladıqları səs nisbətində baş nazir tərəfindən təyin olunur və Knesset tərəfindən təsdiq edilir. Baş nazir kabinet üzvlərini buraxa bilər, lakin istənilən dəyişiklik Knessetin təsdiqini tələb edir. Baş nazir həmçinin, “içəri kabinet” adlanan, müdafiə və xarici siyasəti həyata keçirən nazirlər qrupunun görüşlərinə rəhbərlik edir. Bu qrupa baş nazir, xarici işlər naziri, müdafiə naziri, daxili təhlükəsizlik naziri, ədliyyə naziri və maliyyə naziri daxildir [37].

1964-cü ildə qəbul edilən təməl qanun isə prezidentin seçilməsi mexanizmini, statusunu, səlahiyyətlərini və s. müəyyən edir. İsraildə prezident dövlət başçısı hesab olunur və simvolik fiqur olaraq qəbul edilir. Prezident səlahiyyəti daxilində olan qanunları, beynəlxalq və ikitərəfli müqavilələri imzalayır, baş naziri formal olaraq təyin edir, xarici diplomatların etimadnamələrini qəbul edir və səfirləri təyin edir. Prezident əfv fərmanı verə bilən yeganə şəxsdir. O, həmçinin, İsrail bankının, Magen David Adom xidmətinin prezidentlərini və hakimləri vəzifələrə təyin edir, yerlərini dəyişir.

İsraildə siyasi fəallıq həddindən artıq genişdir və ölkənin siyasi həyatında siyasi partiyalar mərkəz rol oynayır. İsrailin siyasi sistemi, fərqli siyasi və sosial dünyagörüşləri olanlar tərəfindən formalaşdırılır. Bu fərqliliyin formalaşmasında siyasi partiyalarla yanaşı, qəzetlər, sosial, dini, mədəni və digər qeyri-hökumət təşkilatları fəal rol oynayır. İnsanlar azad şəkildə hökumətin yeritdiyi siyasəti tənqid edə bilirlər.

Həddindən artıq dağınıq siyasi sistemi olduğu üçün, İsraildə seçkilərdə çox sayıda siyasi partiya iştirak edir və nəticədə koalisiya hökumətləri qurulur. Buna görə də, qərar qəbul etmə prosesində siyasi partiyalar və siyasi qruplar öz aralarında fərqliliklərin olmasına baxmayaraq, ittifaqlar qurur və ortaq məxrəcə gəlməyə çalışırlar. Siyasi sistemin çoxşaxəli olmasına baxmayaraq, koalisiya hökumətləri stabil siyasət həyata keçirə bilirlər.

Siyasi elmlər mütəxəssisi Robert Putnama görə, koalisiya sisteminin xarici siyasətə iki yöndən təsir mexanizmi var. İlk olaraq bu sistem xarici siyasətə daxilə təsir edir. Daxildəki maraq qrupları öz maraqlarını izləyərək hökuməti onların xeyrinə siyasət yeritməyə məcbur edirlər. Buna görə də, siyasətçilər həmin qruplarla koalisiya quraraq güc toplamağa çalışırlar. Beynəlxalq səviyyədə milli hökumətlər xarici siyasətdəki mənfi nəticələri azaldaraq, öz qabiliyyətlərini artırmağa çalışırlar ki, daxiləki təzyiqləri qane edə bilsinlər. Hər iki sahədə fəaliyyət göstərmək sadəcə olaraq İsrailə xas deyil. Dünyadakı bütün hökumətlər bu kimi məsələlərlə məşğul olurlar, lakin İsraildə bütün hökumətlərin, fərqli gündəlik və ideologiyaları

olan partiyalar tərəfindən koalisiya şəklində formalaşması, bu məsələni daha da mürəkkəb edir.

İsrail hökumətində nazirlər peşələrinə uyğun deyil, daha sabit koalisiya qurmaq üçün təyin edilirlər. Baş nazir və xarici işlər naziri əks mövqedə dayanan partiyalardan ola bilərlər. Siyasi sitemin bu şəkildə işləməsi İsrailin beynəlxalq aləmdə mövqeyinin zəifləməsinə gətirsə belə, koalisiyaları qorumaq və daxili auditoriyanın diqqətini qazanmaq xarici siyasətdən öndə gəlir. Elə buna görə də, ABŞ-ın sabiq dövlət katibi Henri Kissincer qeyd edir ki, İsrailin xarici siyasəti yoxdur, onun sadəcə olaraq daxili siyasəti vardır. Buna nümunə kimi 2013-cü ildə Yaxın Şərqdə önəmli hadisələrin cərəyan etdiyi, Fələstinlə danışıqların getdiyi zamanda İsrailin xarici işlər nazirinin olmamasını göstərə bilərik. Aviqdor Liberman mühakimə olunduğu üçün xarici işlər naziri vəzifəsini baş nazir icra edirdi (hal-hazırda da bu vəzifəni baş nazir Netanyahu icra edir.). İsraildə daxili siyasi şərait nəzərə alınaraq, xarici işlər naziri təyin etməmək qərarı alındı, çünki hər hansı siyasi partiyadan olan bir şəxsin xarici işlər naziri olaraq təyin edilməsi daxili siyasətdə tarazlığın pozulmasına gətirib çıxara bilərdi. Fələstinlə danışıqlarda İsraili ədliyyə naziri təmsil etdi.

İsrailin xarici siyasətinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsində prezident, baş nazir, xarici işlər naziri, müdafiə naziri, Knessetin Xarici İşlər və Müdafiə Komitəsi, daxili və xarici kəşfiyyat orqanlarının rəhbərləri əsas rol oynayırlar. İsrail xarici siyasəti, əsasən təhlükəsizlik nöqtəyindən nəzərindən formalaşdırılır. İsraildə xarici siyasətin planlaşdırılması zamanı əsas götürülən dəyərlər bunlardır: xarici təhdidlər qarşısında yəhudi dövlətinin varlığını təminat altına almaq və İsraildə yəhudilərin say etibarilə çoxluğunu qorumaq. Bu dəyərlər İsrailin milli maraqlarında rəhbər rol oynamaqdadır. İsraililərə görə İsrail dörd bir tərəfi düşmən ölkələrlə əhatə olunmuş regionda yaşayır. Buna görə də İsrailin xarici və təhlükəsizlik siyasətinin ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri, müdafiə qabiliyyətini inkişaf etdirərək, pozucu əməllərin hakim olduğu regionda təhlükəsiz yaşamaqdır. Nəticə olaraq, İsrailin xarici və təhlükəsizlik siyasətinin formalaşmasında ərəb ölkələri və Fələstinlə olan münaqişələr əhəmiyyətli rol oynamaqdadır. Öz təhlükəsizliyi və regionun digər

ölkələrindən gələ biləcək təhdidlərə qarşı İsrail büdcəsinin çox hissəsini silahlı qüvvələrinin modernləşməsinə və inkişaf etməsinə xərcləyir. Bunun nəticəsində İsrail ordusu regionun digər ölkələrindən daha modern və çevikdir, bu da İsrailə öz xarici siyasətində daha əmin hərəkət etməyə əsas verir.

İsraildə xarici siyasət kursu qəbul edilərkən siyasi və ya ideoloji mövqeyindən asılı olmayaraq, bütün siyasi elita iştirak edə bilər. Bununla belə, yekun qərar həmişə müdafiəni və hərbi gücü prioritet olaraq qəbul edən təbəqənin xeyrinə olur. Bu səbəblə də, İsrail xarici siyasətində, İsrailin hərbi üstünlüyünü qoruyub saxlamaq əsas rol oynayır. Buna görə də, xarici siyasətin formalaşmasında, müdafiə naziri ilə baş nazirin fikirləri xarici işlər nazirinin fikirlərindən öndə gəlir. İsraildə nüfuzlu şəxslər, xarici siyasəti planlaşdıran və həyata keçirən qurumların fikirlərinin formalaşmasında əsas rol oynayırlar.

İsrail kəşfiyyat orqanları da ölkənin əsas xarici siyasət maraqlarının formalaşmasında hakim rol oynayırlar. İsraildə Milli Təhlükəsizlik Şurası, xarici siyasətin məqsəd və hədəflərinin balanslı şəkildə müəyyən olunmasında forum rolunu oynayır. Eyni zamanda Knessetdəki komitələr xüsusilə də, Müdafiə və Xarici İşlər Komitəsi xarici siyasətin formalaşdırılması zamanı önəmli rol oynayırlar. Komitələrdə ayrı-ayrı partiyaların nümayəndələri bir araya gəlir, qarşılıqlı fikir mübadiləsi aparırlar. Bununla belə, xarici siyasətin planlaşdırılması zamanı komitələrin təsiri məhduddur. Xarici siyasətin formalaşması zamanı təsir qrupları çox fəal rol oynayırlar. Təsir qrupları xüsusilə, işğal edilən torpaqlar, yeni məskunlaşma yerləri və təhlükəsizlik məsələlərində çox həssasdırlar. İsrail xarici siyasətinin həyat keçirilməsi zamanı, İsrailin nəzarətində olan ərazilərdə yəhudi əhalinin mütləq çoxluq təşkil etməsi şərti qorunmalıdır. İsrailin varlığının legitimliyinin bütün ərəb ölkələri və beynəlxalq ictimaiyyət tərəfindən tanınması onun xarici siyasətinin önəmli maddələrindəndir [80].

İsrail siyasi siteminin və siyasi şəraitinin önəmli xüsusiyyətlərindən biri də, rəhbərlərin, hökumətlərin və bürokratiyanın izləməli olduğu vahid xarici siyasətin və rəhbər prinsiplərin olmamasıdır. Aharon Kliemana görə, xarici siyasətdə vəziyyətin bu şəkildə olmasının səbəbi hökumətlərin koalisiya qurmaq ehtiyacları və bürokratik

“savaş”-lardır ki, bütün bunlar İsrailin diplomatik həssaslığını və məqsədlərini kölgədə qoyur. Xarici siyasətin parçalanması, onun bir nazirlik tərəfindən idarə edilməməsi, uzunmüddətli strateji planlamanın olmaması, baş nazirin xarici siyasəti planlaşdırması və icra etməsi xarici işlər aparatının zəifləməsi ilə nəticələnir. Əlavə olaraq, İsrail xarici siyasətinin bəzi önəmli elementləri peşəkar diplomatiyadan üstün tutulan şəxsi diplomatiyaya əsaslanır. Baş nazir tez-tez önəmli hesab etdiyi məsələlərlə məşğul olmaq üçün şəxsi elçi və məsləhətçilərini təyin edir, bu da mütəxəssislərin məsləhətlərini və xarici işlər nazirliyi aparatını kölgədə qoyur. Xarici işlər nazirliyi, onun səlahiyyətlərində olan bir çox məsələdən kənarlaşdırılıb. Bunlara nümunə kimi İsrailin ictimai diplomatiya kampaniyası olan Hasbaranın XİN-dən əlavə olaraq baş nazirlik və digər dövlət qurumları tərəfindən də idarə edilməsini, silah ticarətinin müdafiə nazirliyi tərəfindən həyata keçirilməsini, dünya yəhudiləri ilə XİN-dən əlavə, başqa nazirliklərin də məşğul olmasını göstərə bilərik. Bunlara ən böyük nümunə isə, 2010-cu ilin sentyabrında sabiq xarici işlər naziri Aviqdor Libermanın BMT-dəki çıxışının baş nazir Netanyahunun mövqeyi ilə kəsişməsidir. Netanyahuya görə, Liberman mövqeyini onunla koordinasiya etmədiyinə görə xarici işlər naziri İsrailin rəsmi mövqeyini deyil, şəxsi mövqeyini bildirmişdir və Fələstinlə danışıqlar xarici işlər naziri tərəfindən deyil, baş nazir tərəfindən həyata keçirilir.

İsrailin idealist məqsədləri və onları əldə etmək üçün realist ölçüləri istifadə etməsi arasındakı tarazlığın qorunması xüsusi diqqət tələb edir. Raymon Kohenin də qeyd etdiyi kimi, “İsrail xarici siyasətinin bəzi ən önəmli cəhətləri pragmatizmin prinsipləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Parçalanmış insanları sağaltmaq və dövlət qurmaq ağır dozada ideoloji romantizm, qəhrəmanlıq mifologiyası, ritorik mübaliğə, qısacası qeyri-realizm tələb edir.” Teoder Herzlin, “əgər arzu edirsənsə, bu xəyal deyil” sözləri İsrail düşüncəsini ifadə edir. Əgər hər şeyə realist prizmadan yanaşılsaydı, böyük ehtimalla İsrail dövləti qurulmayacaqdı. Bütün hər şeyə rəğmən idealizm və həddən artıq özünə güvən qalib gəldi. Bu İsrailin qurulmasına və inkişafına imkan verdi, lakin bu xarici siyasət paradıqması, ya da gündəliyi ola bilməz. Realist ölçülərdən yayınmaq və hər şeyin özlüyündə həll olunacağına inanmaq xarici siyasət deyil.

Ərəb ölkələri ilə əhatə olunduğu üçün İsrail regionda tək qalmış vəziyyətdədir, buna görə də o, digər ölkələrlə əlaqələrin qurulmasında maraqlıdır. O, ərəb dünyası ilə əlaqələrini cəmi sifira bərabər olan oyun nəzəriyyəsi çərçivəsində dəyərləndirir. Bu nəzəriyyəyə əsasən bir tərəfin qazancı digər tərəfin itkisi hesabına başa gəlir. Buna görə də İsrail Avropa Birliyi ölkələri, ABŞ, Avstraliya, Yaponiya, Kanada, Cənubi Koreya, köhnə SSRİ ölkələri ilə əlaqələrini inkişaf etdirmişdir. Bu sayədə İsrail, özünə beynəlxalq aləmdə dəstək qazanmağa çalışır. Bu tip əlaqələr vasitəsi ilə İsrail Fələstin məsələsində beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyini qazanmağı qarşısına məqsəd qoyur. Eyni zamanda, ikitərəfli iqtisadi, siyasi əlaqələrini inkişaf etdirib beynəlxalq nüfuzunu artırmağı hədəfləyir, lakin İsrailin ərəb ölkələrinə qarşı yeritdiyi xarici siyasətdə cəmi sifira bərabər olan oyun nəzəriyyəsini rəhbər tutmasının müəyyən mənada yanlış olduğunu tarix göstərdi. Qurulduğu ilk onilliklərdə İsrail siyasətçiləri ikitərəfli strategiya izləyirdilər həm özlərini iqtisadi və silah vasitələri ilə təmin edəcək güclü müttəfiq axtarırlar, həm də ərəb ölkələrinin kollektiv şəkildə hərbi əməliyyat aparmalarının qarşısını almaq üçün onları parçalamağa çalışırdılar. İsrail, həmçinin yaxınlığında olan qeyri-ərəblərlə müttəfiqlik qurmağa çalışırdı. İsrail ərəb ölkələri ilə arasındakı münaqişəni cəmi sifira bərabər olan oyun nəzəriyyəsi çərçivəsində qiymətləndirirdi, lakin tarix bunu təkzib etdi və göstərdi ki, ərəb ölkələri çox zaman öz milli maraqları çərçivəsində hərəkət edirlər və bəzən bu İsrailin maraqları ilə üst-üstə düşür. Buna nümunə kimi 1979-cu il İsrail-Misir, 1994-cü il İsrail- İordaniya sülhünü göstərə bilərik. Bunlar sübut edir ki, ərəb ölkələri İsrailə qarşı vahid mövqeyi olan birləşmiş dövlətlər deyillər.

Təhlükəsizlik və xarici siyasət anlayışlarını Soyuq Müharibənin bitməsindən sonra da güc prizmadan dəyərləndirən İsrail dövləti üçün güc (istər sərt olsun, istərsə də yumşaq) önəmli faktor olaraq qalmaqdadır. İsrail Yaxın Şərqi qeyri-sabitliyin hakim olduğu region olaraq qəbul etməkdədir. İsrail rəsmilərinə görə İsrail regionda digər dövlətlərin təhdidlərinə məruz qalan kiçik dövlətdir. Buna görə də, regional və beynəlxalq sistemdə baş verən radikal dəyişikliklər İsrailin Soyuq Müharibə zamanından qalan məntiqində heç bir dəyişiklik edə bilməmişdir. Yəni, İsrail regional təhlükəsizlik məsələsində hərbi gücün önəmli faktor olduğunu qəbul

etməkdə, buna görə də, güclü orduya sahib olmağa çalışmaqdadır. Bu anlayışa əsasən, İsrail nüvə silahına sahib olmalı və müdafiə sistemini maksimum şəkildə gücləndirməlidir. İsrail müdafiə qüvvələrinə görə hər hansı bir təhdidi İsrail ərazisində qarşılamaq yerinə, düşmən ölkənin ərazisində qarşılamaq ən etibarlı strategiyadır, çünki İsrailin yetərli insan kapitalı, strateji dərinliyi və regionda müttəfiqi yoxdur. Yuxarıda qeyd olunanlar onu göstərir ki, İsraildə xarici siyasət milli təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə tabe edilir. İsrail rəhbərləri son dərəcə güclü hərbi strukturun mövcud olmasını və Vaşinqton ilə güclü təhlükəsizlik əlaqələrinin qurulmasını prioritet hədəflər olaraq görməkdədirlər. İsraililər üçün İsrail dünya yəhudilərinin tək dövlətidir və dünya yəhudilərinin varlığının qorunub saxlanması İsrailin varlığı ilə düz mütənasibdir. Buna görə də, İsrail xarici siyasətinin əsas vəzifəsi dörd tərəfdən ərəb ölkələri ilə əhatə olunmuş və sionizmin “ön xətti” olan İsrailin varlığını qorumaqdır [81].

Yarandığı gündən bu günədək İsrailin varlığı üçün təhlükə həddindən artıq ciddi olmuş və İsrailin müdafiə tədbirləri görməsi çox təbii qarşılanmışdır. Buna görə də daxili və xarici siyasətdə müdafiənin prioritetliyi diplomatiya da daxil olmaqla, hər şeydən üstün qəbul edilmişdir. Qurucuların dövlətin formalaşmasında təhlükəsizliyi əsas olaraq qəbul etdiklərinə görə, İsraildə hərbi mədəniyyət formalaşmışdır. Buna görə də, fərqli sahələrdə fəaliyyət göstərən İsraili elm adamları çox zaman İsraili ya “hərbi dövlət”, ya “dövləti olan ordu”, ya da hərbinin önəmli rol oynadığı dövlət adlandırırlar. Ordu böyük gücə sahibdir və xarici siyasət də daxil olmaqla, İsrailin gündəlik həyatında önəmli rol oynayır. Təhlükəsizlik anlayışının dominantlığı xarici siyasəti və strateji düşüncəni tamamilə zəiflətməmişdir. Hərbi strukturlar xarici işlər nazirliyinin səlahiyyətlərinə daxil olan məsələlərdə də qərarlar qəbul edir. Buna nümunə kimi, İsrailin Misir və İordaniya ilə əlaqələrinin əsasən xarici işlər nazirliyi vasitəsilə deyil, təhlükəsizlik orqanları tərəfindən idarə edildiyini göstərə bilərik.

İsrail Knessetinin sabiq üzvü Ronen Hoffmana görə, İsraildə xarici siyasətin həyata keçirilməsində konseptual və mədəni uğursuzluqlar mövcuddur. O, İsraildə qərar qəbul edilməsi prosesində təhlükəsizliyin diplomatiya üzərində dominant

olmasını tənqid edir. Onun fikrincə, İsrail xarici siyasəti onun milli təhlükəsizliyinin əsas tərkibi olaraq görülmür. Ölkənin təhlükəsizlik orqanları qərar qəbul edilməsi prosesini öz təsirləri altında saxlayırlar. Kəşfiyyat və müdafiə diplomatiyadan öndə gəlir və çox zaman generallar xarici siyasəti formalaşdırır və həyata keçirir. Onlar, həssas mövzularda məlumatları xarici işlər nazirliyinin əməkdaşları ilə bölüşməkdən çəkinirlər. İsrail xarici işlər nazirliyi ölkə əleyhinə qəbul oluna biləcək təcrid və beynəlxalq sanksiyalar təhlükəsinin qarşısını almalıdır. Xarici siyasət prosesinə təhlükəsizlik və kəşfiyyat rəsmiləri müdaxilə etməməlidirlər, çünki bu düzgün həll deyil. İsrail xarici işlər nazirliyi çətinliklə ayaqda durur və çox zəif qurumdur. O, xarici siyasəti formalaşdırıb həyata keçirmir. Hətta, İsrail xarici işlər nazirlərinin bir çoxu xarici siyasətin formalaşmasında iştirak etmir. Geridə qoyduğumuz illərdə çox az sayıda insan İsrail xarici siyasətini istədikləri şəkildə heç bir rəhbər prinsiplərə əsaslanmadan və reaksiyalardan qorxmadan istiqamətləndirmişlər. Xarici işlər nazirliyinin əməkdaşları arasında bədbinlik halları mövcuddur. Buna səbəb isə, mövcud iş şərtləri, XİN-in səlahiyyətlərinin bir qisminin digər qurumlara verilməsi və təhlükəsizlik rəsmilərinin İsrail diplomatlarına qarşı biganə münasibətidir. Bu gün İsraildə diplomatiya kurslarını bitirən şəxslərin üçdə biri uzunmüddətli diplomat olmaq əvəzinə bir neçə ildən sonra təqaüdə çıxır.

Bütün nöqsanlara baxmayaraq, İsrail dövləti geridə qoyduğumuz yeddi onillik ərzində çoxlu sayda ölkə və beynəlxalq təşkilat ilə diplomatik əlaqə qura bilmişdir. İsrail 1949-cu il 11 may tarixində BMT-yə üzv qəbul olunmuşdur. 2017-ci ilin mart ayında İsrail 159 ölkə ilə diplomatik əlaqələrə malik olmuşdur. O, ABŞ və Avropa Birliyi ölkələri ilə yaxın münasibətlərə malikdir. İsrail qonşuluğundakı iki ərəb ölkəsi- Misir və İordaniya ilə tam diplomatik əlaqələr həyata keçirir və hər iki ölkə ilə sülh müqavilələrinin imzalanmasından sonra sərhədləri açıqdır. İsrail dövlətinin qurulmasından İranda Pəhləvi hakimiyyətinin devrilməsinə qədər İsrail və İran yaxın əlaqələrə malik idilər. İran Türkiyədən sonra İsraili suveren ölkə olaraq tanıyan ikinci müsəlman ölkəsi idi. 20-ci əsrin ikinci yarısında İsrail öz kənd və su təsərrüfatları və səhiyyə mütəxəssislərini Afrikaya göndərərək, geniş xarici yardım və təhsil proqramları həyata keçirir. Bütün bunlar ərazicə kiçik, insan kapitalı cəhətdən

məhdud, təbii resursları zəngin olmayan İsrail dövlətinin kifayət qədər geniş ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələri olduğunun göstərir.

1.2. Yəhudi lobbisinin İsrailin xarici siyasətinin formalaşmasına təsiri

Dünyada ən geniş və təsirli lobbiçilik fəaliyyəti göstərən xalqlardan biri də yəhudilərdir. Dünya əhalisinin 0,2 faizini təşkil edən yəhudilərin ümumi sayı 13,5 milyon olsa da, onların 6 milyon nəfəri bugünkü İsrail dövlətində məskunlaşmışdır. İsraildən sonra ən çox yəhudi yaşayan dövlət ABŞ-dır. Burada 5,6 milyon nəfər yəhudi yaşayır. Rusiya və Fransada hər birində 0,5 milyon, Birləşmiş Krallıqda 280 min, Almaniyada isə 200 min nəfər yəhudi vardır.

Yəhudi lobbisi, yaşadıqları ölkənin İsrail yönümlü xarici siyasət yeritməsinə çalışan fərdlərin və təşkilatların azad birləşməsi mənasını verir. Lobbi mərkəzi hakimiyyəti olan vahid, birləşmiş hərəkət deyil, lakin bəzən bu geniş birləşmələri təşkil edən fərdlər, yaxud da qruplar bəzi məsələlərdə fikir ayrılığına gəlirlər. Lobbi xüsusi sərhədləri olan bir məfhum olmadığı üçün onun kimləri əhatə etdiyini söyləmək çox çətindir. Lobbi mərkəzləşmiş, müəyyən üzvləri olan iyerarxik təşkilat da deyildir, lobbinin üzvlük kartı, yaxud da ayinləri yoxdur. Onun özəyini təşkil edən təşkilatların məqsədi mövcud olduqları ölkənin hökumətini və onun ictimaiyyətini İsrailə maddi yardım etməyə, onun hökumətinin siyasətini və önəmli şəxslərini müdafiə etməyə yönəlməkdir. Lobbi həmçinin, İsrailə dəstəyin tərəfdarı olan, lakin aktiv şəkildə lobbidə fəaliyyət göstərən təşkilatlara üzv olmayan şəxslərin də dəstəyini almağa çalışır. Beləliklə, Amerika İsrail İctimai İşlər Komitəsi (AİİİK), Yaxın Şərq Siyasəti üzrə Vaşinqton İnstitutu (YŞSVİ), İsrail üçün Birləşmiş Xristianlar (İBX) kimi təşkilatlar lobbinin özəyini təşkil etdikləri halda, öz yerli qəzetlərində İsraili müdafiə edən məqalələr yazan, yaxud da İsrail yönümlü təşkilatlara maddi yardım göstərən fərdlər geniş dəstəkləyici şəbəkənin üzvü kimi nəzərdən keçirilməlidir. Bu o mənaya gəlir ki, İsrailə qarşı simpatiyası olan şəxslərin heç də hamısı lobbinin üzvü deyil [48,112].

Amerika yəhudiləri bir çox məsələdə ABŞ xarici siyasətinə, İsrailin xeyrinə təsir etmək imkanı olan mülki xarakterli təşkilatlar formalaşdırmışlar. Önemli təşkilatlara Amerika İsrail İctimai İşlər Komitəsini (AİİİK), Amerika Yəhudi Konqresini (AYK), İsrail Siyasət Forumu (İSF), Amerikan Yəhudi Komitəsi (AYK), Yəhudiliyin Dini İslahat Fəaliyyət Mərkəzi (YDİFM), Təhlükəsiz İsrail üçün Amerikalılar (TİA), Likudun Amerikalı Dostları (LAD), Mercaz-USA, Hadassah və başqa bu kimi təşkilatlar daxildir. 1992-ci ildə sosioloq Şeym Vaxsmen qeyd edirdi ki, Amerika Yəhudilərinin illik kitabı 80-dən çox yəhudi təşkilatının adını siyahıya almışdır. Bu təşkilatlar özlərini sionizm və İsrail yönümlü fəaliyyətə həsr etmişlər. Bura İsrailin məişətinin yaxşılaşdırılması, İsrail dövlətinə dəstək və onun mövcudluğunun təşviqi daxildir. ABŞ-da fəaliyyət göstərən önemli yəhudi lobbi təşkilatları Böyük Amerika Yəhudi Təşkilatları Prezidentləri Konfransında (BAYTPK) bir araya gəlirlər ki, İsrail üçün birləşsələr və ABŞ-İsrail xüsusi əlaqələrini möhkəmləndirsinlər. Lobbiyə həmçinin, Milli Təhlükəsizlik İşləri üzrə Yəhudi İnstitutu (MTİYİ), Orta Şərq Forumu (OŞF) və Yaxın Şərq Siyasəti üzrə Vaşinqton İnstitutu (YŞSVİ) kimi düşüncə təşkilatları, universitet və başqa araşdırma mərkəzlərində çalışan fərdlər də daxildir. Bu təşkilatlar arasından AİİİK ən önəmlisi və tanınanıdır [65].

2001-2002-ci illərdə Buş administrasiyası Ərəb və İslam dünyasında anti-Amerika hissini azaltmaq üçün Fələstin dövlətinin qurulmasını dəstəkləyirdi, həmçinin ABŞ İsrailə işğal etdiyi torpaqlarda genişlənmə siyasətini dayandırmaq üçün təzyiq etməyə çalışırdı. 11 Sentyabr hücumlarının ardından Amerika siyasətçiləri inanırdılar ki, İsrail-Fələstin konfliktini dayandırmaq, yaxud da ona cəhd etməklə Əl-Qaidə kimi terror təşkilatlarına dəstəyin verilməsinin qarşısı alınır və terrorizmə qarşı mübarizədə hətta, İran və Suriya kimi ölkələrin də iştirak edə biləcəkləri beynəlxalq koalisiyanın qurulması asanlaşa bilər, lakin Buş administrasiyası İsraili öz siyasətini dəyişməyə inandıra bilmədi və sonda Vaşinqton İsrailin Fələstinə qarşı sərt siyasətini dəstəklədi. Zaman keçdikcə Buş administrasiyası İsrailin Fələstinə qarşı mövqeyini qəbul etdilər, ABŞ və İsrailin Fələstin məsələsindəki mövqeləri eyniləşdi. 2003-cü ilin fevral ayında “Washington

Post” qəzeti “Buş və Şaron Yaxın Şərq Siyasətində təxminən eynidirlər” başlıqlı məqalə dərc etdi. Bu siyasi dönüşdə lobbinin təsiri demək olar ki, əsas rol oynadı [39].

2001-ci ilin sentyabr ayında prezident Buş İsrail baş naziri Ariel Şaronu işğal olunmuş ərazilərdə fəaliyyəti dayandırmağa və İkinci İntifadanın zorakılığını mümkün hər bir yolla saxlamağa məcbur etməyə başladı. Prezident Buş, Yasir Ərafatın liderliyinə tənqidi yanaşmasına baxmayaraq, Ariel Şarona qarşı böyük təzyiq etdi ki, xarici işlər naziri Şimon Peres Fələstin lideri ilə görüşsün. 2001-ci il oktyabr ayının əvvəllərində Amerikanın yeni prezidenti Corc Buş ilk dəfə ictimaiyyət qarşısında Fələstin dövlətini qurulmasını dəstəklədiyini dedi. Buşun bu açıqlaması Fələstin məsələsinin həlli istiqamətində önəmli hadisə idi, çünki münaqişənin iki dövlət həllinə söylə çalışan köhnə prezident Klinton belə hakimiyyətinin sonuncu ayınadək “Fələstin dövləti” sözünü işlətməyə cəsarət etməmişdi. 11 Sentyabr öncəsi Corc Buş vurğulayırdı ki, Ərəb-İsrail konfliktində heç bir rol almamaq niyyətindədir, hansı ki, qısa zaman sonra bu yanaşma əksinə dəyişdi. ABŞ-ın siyasətindəki bu kimi dəyişikliklər İsrail rəhbərliyini təşvişə saldı ki, Vaşinqton ərəblərin xeyrinə yəhudi dövlətini “sata bilər”. “Washington Post” qeyd edirdi ki, Ariel Şarona yaxın mənbələr bildirir ki, o, ABŞ-ın öz rəhbərliyindəki koalisiyanın tərkibinə İran, Suriya kimi dövlətləri də daxil etmək cəhdinə qəzəblənib. Oktyabr ayında İsrail müdafiə qüvvələri Fələstin torpaqlarının bir hissəsini də işğal etdi. Corc Buş İsrail xarici işlər naziri Şimon Pereslə görüşdü və ondan dərhal qoşunları çıxarmağı tələb etdi. İsrail hökuməti bu tələbi rədd etdi və bildirdi ki, əraziləri situasiyadan razı qaldıqları zaman tərk edəcəklər. “The Guardian” qeyd edirdi ki, Ariel Şaron Vaşinqtonla Corc Buş hakimiyyətə gəldikdən bəri ən pis qarşıdurmanı qızıqsdırır [15;70].

Yəhudi lobbisi dərhal böyüyən anlaşmazlığı Buş administrasiyasını və Amerikan xalqını Birləşmiş Ştatlar və İsrailin Terrorizm adlanan ortaq təhlükə ilə üzləşdiyinə inandırmaqla həll etməyə çalışdı. İsrail rəsmiləri və lobbidəki önəmli qruplar sonrakı bir neçə ildə davamlı olaraq vurğuladılar ki, Ərafat və Usamə Bin Laden arasında heç bir fərq yoxdur və ona görə də, Birləşmiş Ştatlar və İsrail Fələstinin seçilmiş rəhbərini təcrid etməli və onunla heç bir siyasi əlaqəyə

girməməlidirlər. Şaronun ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətindən narahatlığı 11 sentyabr hadisəsindən dərhal sonra başladı. O, sentyabrın 14-də Amerikadakı Yəhudi rəhbərləri ilə telefon danışığında Buş administrasiyasının Ərafata Bin Ladendən fərqli rəftar edəcəyi və terrorizmlə müharibədə ərəb dəstəyini qazanmaq üçün İsrailə qarşı sərt olacağı haqqında açıq narahatlığını bildirirdi. Şaron həmin yəhudi liderlərin köməyini istəyirdi. Sentyabr ayının 20-də neokonservativ nəzəriyyəni dəstəkləyən çoxlu ABŞ siyasətçisi tərəfindən Buşa ünvanlanan məktub imzalandı. Məktub İsraili beynəlxalq terrorizmə qarşı ABŞ-ın ən sadıq müttəfiqi olaraq təsvir edir və prezidenti dost demokratiyanı, yəni İsraili tamamilə dəstəkləməyə çağırırdı. O, həmçinin məsləhət görürdü ki, ABŞ Fələstin Muxtariyyətinə bütün dəstəyi kəssin. Corc Buş terrorizmlə mübarizədə qalib gəlmək üçün iki dövlət həllini dəstəkləyirdi və bu nə Şaronu, nə də ki lobbini qane etmirdi. Amerika İsrail İctimai İşlər Komitəsi (AİİİK) dərhal Buşun Fələstin dövləti şərhinə cavab verdi və qeyd etdi ki, Buşu bu siyasəti qəbul etməyə məcbur edən məsləhətçiləri ABŞ-ın terrorizmə qarşı müharibəsini sarsıdırlar və onlar prezidenti terroristlərə dəstək verənləri cəzalandırmaq yerinə, onları mükafatlandırmağa həvəsləndirirlər. Eyni zamanda Əsas Amerika Yəhudi Təşkilatları Prezidentləri Komitəsinin (ƏAYTPK) sədri Mortimer Zukerman qeyd etdi ki, Buş dar görüşlü və xətalı siyasət izləyir. İsrail yönümlü qüvvələr hər fürsətdə bu kimi mesajları təkrarlamağa başladılar. Lobbidəki önəmli şəxslər Buş Administrasiyasına İsrail Müdafiə Qüvvələrinin işğal olunmuş Fələstin torpaqlarında qalmasına izin verməsi üçün təzyiq edirdilər.

Lobbi həmçinin Konqresdə də fəaliyyət göstərirdi, Yəhudi lobbisi təşkilatları əllərindən gəldiyi qədər senatın və nümayəndələr palatasının üzvlərinə ABŞ-ın siyasətini dəyişmələri üçün təzyiq edirdilər. Elə bunun nəticəsi idi ki, 100 senatordan 89-u noyabrın 16-da prezidentə məktub ünvanladı və onlar təkid etdilər ki, Buş administrasiyası açıq şəkildə elan etsin ki, ABŞ tərəddüdsüz İsrailin arxasındadır. New York Tayms qəzeti iddia edirdi ki, Prezidentə ünvanlanan bu məktub Amerika Yəhudi Cəmiyyəti rəhbərləri və bəzi önəmli senatorlar arasında baş tutan görüşün nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. AİİİK-nın məsləhətləri xüsusilə önəmli rol oynamışdır. Noyabrın sonuna doğru ABŞ və İsrail arasındakı əlaqələr əhəmiyyətli dərəcədə

inkişaf etdi. Bunun bir səbəbi lobbinin söyləri idisə, ikinci səbəbi, ABŞ-ın Əfqanıstanda ilkin qələbəsi idi ki, bu da Əl-Qaidənin öhdəsindən gəlmək üçün ərəb dəstəyinə ehtiyacı azaldırdı.

2003-cü ildə ABŞ-ın İraqı işğal etməsini dəstəkləyən qüvvələr inanırdılar ki, ABŞ öz gücünü Yaxın Şərqi yenidən formalaşdırmaq üçün istifadə etməlidir. Onlar 1990-cı illərin ortalarından Səddam Hüseyin devrilməsinin Birləşmiş Ştatlar və İsrailin xeyrinə olacağına inanırdılar. Bu qrup insanlara Buş administrasiyasının önəmli fiqurları daxil idi. Önəmli postlara İraqla müharibə tərəfdarı siyasətçilərin təyin edilməsi israililəri və onların Amerikalı dostlarını sevindirirdi. Paul Volfoviç, Duglas Feyit kimi önəmli yəhudi lobbi təşkilatları ilə yaxın əlaqələri olan şəxslərin yüksək postlara təyin edilmələri ABŞ siyasətini İsrail yönümlü istiqamətə dəyişməyə yardım edirdi. Nəzərə alsaq ki, 1996-cı ildə İsraildə hakimiyyətə gələn sağ yönümlü siyasətçi Netanyahunun məqsədlərindən biri də Səddam Hüseyin devrilməsi idi. Netanyahu bunu həyata keçirə bilməsə də, Buş administrasiyasını bu istiqamətdə yönəldən İsrail yönümlü şəxslər bunu reallaşdırdılar. Həmçinin ABŞ-ın BMT-dəki səfiri John Bolton İsrailin sadıq dəstəkçisi idi və bu qurumda İsrailin maraqlarını söylə müdafiə edirdi. 2006-cı ilin may ayında İsrailin BMT-dəki səfiri zarafatla Boltonu “BMT-dəki İsrail komandasının gizli üzvü” adlandırırırdı. İraqla müharibəni dəstəkləyən tək qüvvə neokonservatizm nəzəriyyəsinin tərəfdarları deyil, həmçinin İsrail yönümlü əsas təşkilatların rəhbərləri də müharibəni dəstəkləyən çıxışlar edirdilər. ABŞ-ın Bağdadı işğal etməsində yəhudi təşkilatlarının önəmli rolu oldu. Bəzi İsrail yönümlü qruplar hətta irəli gedərək iddia edirdilər ki, İraq rəhbərinin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması Yaxın Şərqə sülhün gətirilməsinə və ABŞ-ın terrorizmlə müharibədə qalib gəlməsinə önəmli cəhddir. ABŞ-da fəaliyyət göstərən önəmli yəhudi təşkilatlarından müharibəyə qarşı çıxan qrup nadir tapılırdı. Onların da əsas narahatçılığı o idi ki, çox açıq şəkildə İraqın işğalının dəstəklənməsi bunun İsrail üçün edilməsi kimi anlaşıla bilərdi. Bununla belə, İctimai İşlər üzrə Yəhudi Komitəsi (İİYK) və Amerika Yəhudi Təşkilatları Prezidentləri Komitəsi (AYTPK) 2002-ci ilin payızında İraqa qarşı güc tətbiqini dəstəklədilər.

2002-ci ildə bir çox neokonservativ siyasətçi iddia edirdi ki, ABŞ Yaxın Şərqi demokratikləşdirə və buranı Amerika və İsrail üçün daha dost cəmiyyət halına gətirə bilər. Sadəcə neokonservativlər deyil, İsrail yönümlü siyasəti dəstəkləyən qruplar da Birləşmiş Ştatların hərbi gücünün Yaxın Şərqdə mövcud olmasını və İsrailin qorunmasına yardım edə bilməsini dəstəkləyirdilər. Onlar böyük həcmdə ABŞ qüvvələrinin bu ərazilərdə qərarlaşmasında maraqlı idilər. Soyuq Müharibə zamanında buna nail ola bilməmişdilər. Reyqan administrasiyası dövründə ABŞ Yaxın Şərqdə balanslaşdırma siyasəti yeridirdi, məhz bu səbəbdəndir ki, 1980-ci illərdə İraq-İran müharibəsi zamanı ABŞ İraqı dəstəklədi.

Klinton hakimiyyəti zamanında Yaxın Şərqdəki qüvvələrin bir-birini balanslaşdırması siyasəti hər iki tərəfi saxlamaq (dual containment) siyasəti ilə dəyişdirildi, lakin Buş Hakimiyyəti zamanı ABŞ kənardan balanslaşdırıcı funksiyasını yerinə, yetirmək yerinə birbaşa olaraq öz qüvvələri ilə qaynar nöqtələrə endi və bu ABŞ-a böyük həcmdə insan kapitalı itkisi hesabına başa gəldi. Balanslaşdırma siyasətindən fərqli olaraq, birbaşa müdaxilə çox bahadır və maddi, mənəvi kapital tələb edir. İraq müharibəsi gözləntilərin əksinə olaraq, uğurlu olmadı, Yaxın Şərqdə demokratiya bərqərar olmadı, sonrakı gedişat bu nöqtələrdə terrorun daha da şiddətləndiyini göstərdi. ABŞ özünü bu fəlakətli situasiyadan çıxarmağın yollarını axtarırdı. ABŞ-dakı neokonservativ siyasətçilər və israillilər inanırdılar ki, Qüdsə gedən yol Bağdaddan keçir. Onlar inanırdılar ki, əgər ABŞ İraqda qalib gəlsə, Fələstin İsrailin qoyduğu şərtlərlə sülhə razı olacaq, lakin İsrail yönümlü qrupların əksinə olaraq, bəzi qruplar düşünürdülər ki, Bağdada gedən yol Qüdsdən keçir. Fələstin dövlətinin qurulması ABŞ-a İraq və digər regional problemlərin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək. İsrail və lobbı bu fikrin əksinə çıxır və iddia edirdilər ki, Fələstin məsələsinin həllinin İraq məsələsinə bir faydası olmayacaq. Prezident C. Buş ABŞ qoşunlarını İraqdan çıxarmaq üçün böyüyən təzyiqlə qarşı-qarşıya qalmışdı, lakin İsrail rəhbərləri ABŞ qüvvələrini İraqda qalib işğalı davam etdirməyə inandırırıdılar, çünki onlar inanırdılar ki, ABŞ-ın çəkilməsi İsrailin təhlükəsizliyini təhlükə altında qoyacaq. Bu mövqeyi Həm İsrail xarici işlər naziri Tzipi Livni, həm də baş nazir Ehud Olmert Amerika İsrail İctimai İşlər Komitəsinin 2007-ci ildə

keçirilən illik konfransında vurğuladılar. Xarici işlər naziri Livniyə görə, regionda təəssüratlar çox önəmlidir, ölkələr diqqətli olmalı və ekstremistlərə qarşı zəiflik göstərüb əl çəkməməlidirlər. Olmert daha irəli gedərək qeyd edirdi ki, kimlər ki İsrailin təhlükəsizliyində maraqlıdırlar, bütün Yaxın Şərqi sabitliyi üçün İraqda Amerikanın uğuruna ehtiyac olduğunu dərk etməlidirlər. Olmert çıxışını: “Amerika İraqda uğur qazandığı müddətcə İsrail təhlükəsizdir” - sözləri ilə bitirdi.

11 Sentyabr hadisələri öncəsi lobbidəki önəmli fiqurlar Suriya üzərində də fikirlərini cəmləşdirmişdilər. Onlar Suriyanın Liviyadan qoşunlarını çıxartması, Kütləvi Qırğın Silahlarından əl çəkməsi və terrorizmi dəstəkləməyi dayandırması üçün ABŞ hökumətini Suriyanı hərbi qüvvə ilə qorxutmağa səsləyirdilər. 2002- ci ildə İraq əsas məsələ olduğu zaman AİİK Suriyanın şər oxuna salınması üçün qanun hazırlanmasına səy göstərmişdi. Konqresin üzvü Engel Konqresdə Suriya Məsuliyyət Aktını təqdim etdi. Bu Suriyanı Liviyadan çıxmadığı, Kütləvi Qırğın Silahlarından əl çəkmədiyi və terrorizmi dəstəkləməyi dayandırmadığı təqdirdə sanksiyalarla hədələyirdi. Bu akt lobbidəki bir çox qrupun dəstəyi hesabına başa gəldi, lakin 2002- ci ilin yazında Buş Administrasiyası bu aktın qəbul olunmasına qarşı çıxdı, çünki sözügedən aktın qəbul olunması İraq müharibəsinə qələbəni təhlükə altında qoya və rəsmi Şamın Vaşinqtonu Əl-Qaidə barədə kəşfiyyət məlumatları ilə təmin etməkdən imtina etməsi ilə nəticələnmə bilərdi. 2003-cü ildə ABŞ-ın İraqı məğlub etməsindən dərhal sonra yəhudi lobbisi Suriya əleyhinə kampaniyaya yenidən başladı. İraqdakı məğlubiyyətə bərabər qələbə səbəbindən bəzi qüvvələr artıq Suriyada müharibə deyil sadəcə olaraq rejimin dəyişdirilməsi tərəfdarı idilər. ABŞ hökumətinin yəhudi lobbisinin təkidi ilə yeritdiyi Suriya siyasəti həm İsrail, həm də ABŞ-ın uzun müddətli maraqlarını sarsıtdı. Suriya ABŞ-ı Əl-Qaidə haqqında kəşfiyyət məlumatları ilə təmin etməyi dayandırdı. Əsəd İraqda ABŞ əleyhinə baş qaldırılmış üsyanı yatırmaq üçün ABŞ-a çox az kömək etdi. ABŞ-ın İraqda uğursuzluğa düşər olması bundan sonrakı hədəfin Suriya olmasını azaltdı. Həmçinin Suriya Liviyada Hizbullahə dəstək verməyə davam etdi.

İsrail dövləti Yaxın Şərq regionunda İran İslam Respublikasını da özü üçün təhlükəli rəqib olaraq görür. İsrail dövləti xaricdə yaşayan yəhudi lobbisinin

gücündən maksimum şəkildə istifadə edib, ABŞ-ın anti- İran siyasəti yeritməsinə çalışır. 1993-cü ildə İsrail rəhbərləri Vaşinqtonu İranın yalnız İsrail üçün deyil, həmçinin ABŞ üçün də təhlükə olması barədə xəbərdar etdilər. Lobbi İsrailin çağırışını dəstəklədi və İranın nüvə ölkəsi olmasının təhlükəli olduğunu bildirdi. İsrail və yəhudi lobbisi Klinton və Buş administrasiyalarının İranla əlaqəyə girməmələri üçün gecə-gündüz çalışdılar və hər cəhdlərində də uğur qazandılar. İsrail və yəhudi lobbisi Buş və aparıcı siyasətçiləri nüvə silahı ilə silahlanmış İranın İsrail üçün qəbul edilməz dərəcədə təhlükəli olacağına və bu təhlükənin böyüməsinin qarşısının alınmasının məsuliyyətinin ABŞ-ın üzərində olduğuna inandıra bilirdilər. Lobbidəki bəzi fərdlər düşünürdülər ki, onlar İsrail lehinə həddindən artıq uğurludurlar. Prezident Buş 2006-cı ildəki çıxışında qeyd edirdi ki, “İranın məqsədi bizim müttəfiqimiz İsraili məhv etməkdir. Bu təhlükədir, ciddi təhlükədir. Mən açıq şəkildə bildirmişəm, yenidən açıq şəkildə bildirəcəyəm ki, biz müttəfiqimiz İsraili qorumaq üçün gücdən istifadə edəcəyik.” İrana qarşı aparılan kampaniyada önəmli rollardan birini ABŞ-dakı ən böyük yəhudi lobbi təşkilatı olan Amerika İsrail İctimai İşlər Komitəsi (AİİİK) oynayırdı. AİİİK İrandan gələ biləcək təhlükəni ictimailəşdirir və hərbi yolla məsələnin həllinə cəhd edirdi. İllik konfranslarında İran məsələsini qabardır və nüvə proqramının sona çatdırılmasını vurğulayırdı. İsrail üçün Birləşmiş Xristianlar təşkilatına rəhbərlik edən Con Hagee 2006-cı ildə Yerusəlim Posta verdiyi açıqlamada qeyd edirdi ki, “ümid edirdim ABŞ Qərb sivilizasiyasını qorumaq naminə İranın nüvə proqramını təmizləmək üçün önleyici hərbi zərbədə İsrailə qoşulacaq.”

İsrail dünyada yeganə ölkədir ki, əhalisinin əksər hissəsi İranın öz nüvə proqramını bitirmədiyi təqdirdə İranla müharibə tərəfdarıdır. 2007-ci il sorğuları bu rəqəmin 71 faiz olduğunu göstərirdi. Eynilə yəhudi lobbisinin önəmli təşkilatları da İran İslam Respublikası ilə müharibənin tərəfdarı idilər. 2007-ci ilin əvvəlində ehtiyatda olan general Vesliy Klark, “niyə Buş administrasiyası İranla müharibəyə doğru gedir?” sualına, “siz sadəcə olaraq İsrail mətbuatına nəzər salmalısınız” cavabını vermişdir. Onun fikrinə görə, İsrail və amerikalı bəzi yəhudilər ABŞ-ı İranla müharibəyə vadar edirdi. “Target İran” kitabının müəllifi Skot Ritter daha irəli gedərək yazırdı, “şübhə yoxdur ki, əgər Amerika İranla müharibəyə başlasa, bunun

səbəbkarı İsraildən başqa heç kəs olmayacaqdır.” Yəhudi Lobbisi İraq, Suriya məsələlərində olduğu kimi İran məsələsində də ABŞ hökumətini və önəmli fiqurlarını İsrailin maraqlarına uyğun siyasət yeritməyə və İsrailin maraqlarının və təhlükəsizliyinin qorunmasınının ABŞ üçün prioritet məsələ halına gətirilməsinə nail ola bilmişdir [55].

2006-cı ilin yayında İsrail Livanla 34 günlük müharibə apardı. İyulun 12-də Livanın cənubuna nəzarət edən Hizbullah sərhədi keçərək bir neçə İsrail əsgərini öldürdü və əsir etdi. Cavab olaraq, İsrail Müdafiə Qüvvələrinin Livana güclü hava zərbələri endirməsi nəticəsində əksəriyyətini mülki əhalinin təşkil etdiyi və təxminən üçdə birinin uşaqlar olduğu 1100 nəfərdən çox livanlı həlak oldu. Bu zərbələr, həmçinin Livanın infrastrukturuna, yanacaq doldurma məntəqələrinə, zavodlarına çoxlu zərər yetirdi. Demokratik ölkələr də daxil olmaqla, dünyanın qalan hissəsindən fərqli olaraq, ABŞ müharibə müddətində İsrailə diplomatik və hərbi yardım göstərdi. Müharibə boyunca yəhudi lobbisi ABŞ-ı İsrailin tərəfində saxlamaq üçün çalışdı. İsraililər və onların amerikalı müdafiəçiləri lobbinin ikinci Livan müharibəsi zamanı və ondan öncə ABŞ siyasətinə təsir etməsini etiraf etmək istəmirdilər. Müharibə başladığı andan İsrailə hər tərəfdən tənqidlər gəlsə də, Buş administrasiyası İsraili diplomatik dəstəklə təmin etdi. ABŞ-ın BMT-dəki səfiri Con Bolton Təhlükəsizlik Şurasının İsraili tənqid edən qətnaməsinə veto qoydu. O, BMT-nin İsraili atəşkəs imzalamağa məcbur etməməsi üçün bir ay səylə çalışdı ki, bu müddət ərzində İsrail Hizbullahla tam qalib gələ bilsin, lakin Buş administrasiyası və İsrail anladı ki, İsrail müdafiə qüvvələri Hizbullah üzərində həlledici qələbəyə nail ola bilməyəcək. İsrail atəşkəsin imzalanmasına razı oldu. ABŞ Livanda atəşkəslə əlaqədar BMT qətnaməsinin qəbul edildiyi zaman İsrailin maraqlarının qorunmasına xüsusi diqqət yetirdi. Elə bu səbəbə görə də, İsrail baş naziri Ehud Olmert avqust ayında prezident Buşa zəng edərək Təhlükəsizlik Şurasında İsrailin maraqlarını qoruduğu üçün təşəkkür etdi.

İyulun 12-si ilə avqustun 14-ü arasında baş tutan müharibədə İsrail hava qüvvələri Livanın 7000 hədəfinə 7000 hava zərbəsi endirdi, əlavə olaraq dəniz qüvvələri 2500 zərbə həyata keçirdi. Təxmini 1183 nəfərin həyatını itirməsindən

əlavə, 4054 nəfər yaralandı, mülki infrastrukturun əhəmiyyətli dərəcədə dağılması nəticəsində 970000 livanlı məcburi köçkün halına düşdü. Livan hökumətinin hesablamalarına görə, hava limanları, limanlar, elektrik stansiyaları da daxil olmaqla 31 həyati əhəmiyyətə malik obyekt ya tamamilə, ya da qismən dağıdıldı. İki dövlət xəstəxanası dağıdıldı, digər üçü isə əhəmiyyətli dərəcədə zərər gördü. “Amnesty International” təşkilatının nümayəndələrinin müşahidəçilərinə əsasən müharibə nəticəsində Livanın hər kəndində situasiya oxşar idi: əsas yollar artilleriya zərbələri nəticəsində zərər görmüşdü, evlər ya tamamilə, ya da qismən dağılmışdı. Elektrik stansiyaları, yanacaq doldurma məntəqələri, marketlər dağıldığına görə əhali yerlərini tərk etmək məcburiyyətində qalmışdı. Dövlətlərlə yanaşı “Amnesty International”, “Human Rights Watch” kimi nüfuzlu qeyri-hökumət təşkilatlarının da İsrailin əməllərini tənqid etməsinə baxmayaraq, ABŞ-ın müharibənin əvvəlindən sonuna qədər İsrailə istər diplomatik, istər də maddi dəstək verməsi və onun yanında yer alması yəhudi lobbisinin uğuru idi. AİİK və başqa İsrail yönümlü təşkilatlar müharibə başlayandan bitənədək çalışdılar ki ABŞ İsraili dəstəkləsin. Müharibənin başlamasından 4 gün sonra Nathan Guttman Jerusalem Posta bildirirdi ki, Amerika Yəhudi Cəmiyyəti iki cəbhədə savaşa İsrailə dəstəyini nümayiş etdirdi. Lobbi yəhudi dövləti üçün pul topladı, qəzetlərdən reklamları çıxardı, mətbuatı nəzarət altına aldı və öz nümayəndələrini Konqresdəki qanunvericilərlə, Buş administrasiyasının siyasətçiləri və mətbuatın önəmli fiqurları ilə görüşlərə göndərirdi. Müharibə müddətində yəhudi lobbisinin səyləri İsrail üçün çox əhəmiyyətli oldu.

Böyük Amerika Yəhudi Təşkilatları Prezidentləri Konfransının (BAYTPK) sabiq sədri Rabbi Aleksandır Şindler 1976-cı ildə İsrail Jurnalına bildirirdi ki, “BAYTPK və onun üzvləri İsrailin rəsmi hökumət siyasəti üçün vasitədirlər. Yəhudi cəmiyyətinə necə təsir edəcəyindən asılı olmayaraq hökumətdən istiqamət almaq və ən gözəl şəkildə bunu icra etmək bizim vəzifəmizdir.” Amerika Yəhudi Komitəsinin yüksək rütbəli rəsmisi Hymen Bookbinder qeyd edirdi ki, “bəzi şeylərin fundamental yaxud da tənqidi olmasından asılı olmayaraq, ABŞ-ın dəstəyini qazanmaq üçün biz İsrailin xeyrinə çıxış edirik. Amerikalı yəhudi olaraq biz İsrailin və onun yeritdiyi siyasətin yanlış olduğunu ətrafda vurğulamırıq.” ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasəti üzrə

mütəxəssisi Miçel Bard yazır ki, “hadisələri milli maraqlar çərçivəsində nəzərdən keçirsək AİİİK, sadəcə olaraq İsrailin maraqlarını təmsil etdiyi qəbul edilsə belə mümkün olduğundan daha geniş dəstək qazanar.”

Yuxarıda yazılanlardan belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, İsrail dövlətinin milli maraqlarının qorunması, yerinə yetirilməsində və bu istiqamətdə xarici siyasətinin izlənməsində diasporada yaşayan və fəaliyyət göstərən yəhudilər önəmli rol oynayırlar. Onlar yaşadıkları ölkənin, xüsusilə də ABŞ-nın yeritdiyi xarici siyasəti İsrailin milli maraqları istiqamətində formalaşmasına və İsrailin xarici siyasəti ilə üst-üstə düşməsinə səy göstərirlər. Buna ən gözəl nümunə kimi, ABŞ-ın yeritdiyi Yaxın Şərq siyasətini göstərə bilərik. İraqla müharibə, İranın nüvə proqramına hər bir şəkildə maneə olmağa çalışmaq və ABŞ xarici siyasətinin bu istiqamətdə formalaşması üçün lobbi təşkilatlarını səfərbər etmək göstərir ki, İsrail xaricdə fəaliyyət göstərən yəhudi lobbisindən öz xarici siyasət prioritetlərini həyata keçirmək üçün maksimum yararlanır və xaricdə yaşayan yəhudilər də bu istiqamətdə səylə çalışırlar. Lobbinin fəaliyyət göstərdiyi ölkələrdə məhsuldar olması üçün bəzi səbəblər var. İsraildəki yəhudilərin sayından çox yəhudi diasporada, xüsusilə də ABŞ-da yaşayır, XIX əsrin sonlarından yəhudilərin Fələstin torpaqlarında deyil, dünyanın başqa ərazilərində yaşamaları, yaşadıkları ölkənin mədəni, elmi, iqtisadi və siyasi həyatına inteqrasiya olunmaları və bu sahələrdə uğurla fəaliyyət göstərmələri onların yaşadıkları ölkələrdə nüfuz sahibi olmalarına gətirib çıxartdı. Bundan əlavə, Qərb cəmiyyətində İsrailin Yaxın Şərqdə yeganə demokratiya olması və Qərb dəyərlərini daşıyan tək dövlət olmasına inanmaları və bu bölgədəki yeganə demokratiyanı qorumağa çalışmaları lobbinin işini asanlaşdırır. Buna misal kimi lobbi təşkilatlarında səylə çalışan kifayət qədər qeyri-yəhudinin olduğunu, yaxud da həmin ölkələrin vətəndaşları tərəfində İsrail üçün maddi vəsaitin toplanılmasını göstərə bilərik. Ümumi olaraq götürsək, İsrail hökuməti öz xarici siyasət kursunu reallaşdırmaq üçün yəhudi lobbisinin güc və nüfuzundan kifayət qədər yararlanır və yəhudi lobbisi də öz fəaliyyətini İsrail hökumətinin siyasəti ilə koordinasiya etməyə çalışır və İsrailin milli maraqlarının və varlığının qorunub saxlanılması üçün xidmət edir.

FƏSİL 2. İSRAİL DÖVLƏTİNİN TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN OLUNMASI- XARİCİ SİYASƏTİN ƏSAS PRIORITYET İSTİQAMƏTİ KİMİ

2.1. Fələstin məsələsinin həlli istiqamətində fəaliyyət və əldə olunan nəticələr.

Müasir dövrdə İsrail xarici siyasətinin qarşısında duran ən önəmli vəzifələrdən biri də Fələstin məsələsinin həllinə nail olmaqdır. 1882-ci ildən Fələstin torpaqlarına yəhudilərin köçürülməsi nəticəsində etnik tərkibin kəskin dəyişilməsi Yaxın Şərqdə tarixin ən uzun müddətə davam edən münaqişələrindən birinin əsasını da qoymuş oldu. 1882-ci ildən bu münaqişələr kiçik toqquşmalarla başlasa da, İkinci dünya müharibəsinin sona çatmasından sonra aktiv müharibələrlə davam etdi. İkinci Dünya müharibəsinin bitməsindən iyirminci əsrin sonunadək dünya bu iki xalq (yəhudi və ərəb) arasında dörd müharibəyə şahidlik etdi. Bu müharibələrin də başlanması üçün bir sıra obyektiv səbəblər var idi. Əgər biz Fələstin torpaqlarının BMT Baş Assambleyası tərəfindən yəhudi və ərəb xalqları arasında bölünmə nisbətinə nəzər yetirsək ədalətin qorunmadığını görmüş olarıq. Yəhudilərin çoxluq təşkil etdiyi İsrail dövləti müstəqilliyini elan edib tanınsa da ərəblərin çoxluq təşkil etdiyi Fələstin dövləti bu günədək müstəqil dövlət kimi tanınmayıb. İkinci dünya müharibəsindən sonra bir neçə dəfə açıq şəkildə müharibə aparmış İsrail dövləti üçün Fələstin məsələsi bu gün də öz aktuallığını qorumaqdadır. 20-ci əsrdə baş verən danışıqlar və sülh cəhdləri bu iki xalq arasında münaqişəyə son qoya bilmədi. Hətta 1990-cı illərin ortalarında çox ümid bəslənilən 1-ci və 2-ci Oslo sövdələşmələri də uğursuzluqla nəticələndi [31].

2000-ci il sentyabr ayının sonlarına doğru bir qrup fələstinlinin Şərqi Qüdsün Qərb Divarı tərəfində ibadət edən yəhudilərə daş atmaları ikinci İntifadanın (silkelənmə-ərəbcə) başlanması ilə nəticələndi. İkinci İntifadanın başlanmasına səbəb isə Likud partiyasından baş nazirliyə namizəd Ariel Şaronun İntifadadan öncə Şərqi Qüdsün İsrail tərəfindən birləşdirilməsi üçün etdiyi təhrik edici çağırışlar idi. İkinci İntifadanın başlanması ilə birlikdə 2000-2002-ci illər, İsrail və Fələstin arasında qarşılıqlı zorakılığın artması və İsrailin İordan çayının qərb sahilində ağır hərbi

əməliyyatlar keçirməsi ilə nəticələndi. Bu əməliyyatlar nəticəsində İsrail A və B əraziləri (hansı ki 2-ci Oslo danışıqlarında Fələstin nəzarətinə verilməsi nəzərdə tutulmuşdu) də daxil olmaqla, Qərbi Şəriya üzərində öz hərbi hakimiyyətini tam şəkildə qurmuş oldu. İsrail silahlı qüvvələri Yasər Ərafatın qərargahını dağıdıb, özünü isə mühasirəyə aldılar [35].

2002-ci ildə ABŞ, Rusiya, Avropa Birliyi və Birləşmiş Millətlər Təşkilatından ibarət “Dördlük” tərəfindən Sülh prosesini davam etdirmək üçün “Yol Xəritəsi” qəbul edildi. Yol Xəritəsi ABŞ prezidenti Corc Buşun 24 iyun 2002-ci il çıxışı əsasında hazırlanmış və sentyabr ayında təklif edilmişdi. Məqsədi 2005-ci ilədək İsrail-Fələstin münaqişəsinin hərtərəfli həllinə nail olmaq idi. Yol Xəritəsi məqsədli şəkildə qurulsada detallara çox yer verilməmiş, daha çox ümumi nöqtələrə toxunulmuşdur. Yol Xəritəsi zorakılığa son qoyulması, məskunlaşma fəaliyyətinin dayandırılması, Fələstin institutlarında islahatların aparılması, İsrailin mövcud olması hüququnun qəbul edilməsi, suveren Fələstin dövlətinin qurulması və 2005-ci ilə kimi bütün məsələlərdə yekun razılaşmanın əldə olunması şəklində ümumiləşdirilə bilər. Yol Xəritəsi mərhələli plan olduğu üçün burada irəliləyiş hər iki tərəfin xoş niyyətindən və “Dördlük” tərəfindən tərəflərin üzərinə qoyulmuş öhdəlikləri həyata keçirmələrindən asılı idi. Bu plan üç fazadan ibarət idi. 1-ci fazanın 2003-cü ilin may ayına kimi sona çatması nəzərdə tutulurdu, fələstinlilər qeyd-şərtsiz zorakılığa son qoymağı öhdələrinə götürürdülər, İsrail də öz növbəsində üzərinə düşən öhdəlikləri həyata keçirməli idi. Fələstinlilər və israillilər 2001-ci ildə MKİ direktoru Corc Tenet tərəfindən təklif edilən Tenet planı əsasında zorakılığa və terora son qoymaq üçün təhlükəsizlik əməkdaşlığına davam etməli idilər. Fələstinlilər konstitusiya layihəsinin hazırlanması da daxil olmaqla, hərtərəfli siyasi islahatlar keçirməyi, və bu çərçivədə azad, ədalətli və açıq seçkilər keçirməyi öhdələrinə götürürdülər. İsrail fələstinlilərin həyatının normallaşması üçün bütün lazımi addımları atmalı idi. İsrail 28 sentyabr 2000-ci ildən sonra işğal edilmiş Fələstin torpaqlarından çıxmalı və hər iki tərəf 28 sentyabr 2000-ci il tarixindən öncə mövcud olmuş statuskvonu bərpa etməli idi. İsrail həmçinin ABŞ senatoru Corc Miçel tərəfindən rəhbərlik edilən Beynəlxalq Fakt Araşdırıcı Komitənin verdiyi “Mitchell” raportuna uyğun bütün məskunlaşma

fəaliyyətlərini dondurmalı idi. 2-ci fazada səylər müvəqqəti sərhədli, suveren rəmzləri olan müstəqil Fələstin dövlətinin yaradılmasına cəmləşdirilirdi. Bu məqsədə Fələstin rəhbərliyinin terrora qarşı qətiyyətli fəaliyyəti, dözümlü və azadlığa əsaslanan demokratik quruculuğu sayəsində çatmaq olardı. Belə rəhbərliklə birlikdə fələstinlilər müstəqil və davamlı dövlət quruculuğunda “Dördlüyün” və beynəlxalq cəmiyyətin dəstəyini qazana bilərdi. 3- cü fazadakı irəliləyiş “Dördlüyün”, hər iki tərəfin fəaliyyətlərini nəzərə almaqla fikir birliyinə əsaslanmalı idi. 3-cü fazanın məqsədi islahatların və Fələstin institutlarının stabilliyinin möhkəmlənməsi və 2005-ci ildə daimi status anlaşması idi. Fələstin baş naziri Mahmud Abbas Yol Xəritəsini qəbul etdiyi halda, İsrail hökumətindəki sağ yönümlü nazirlər bu plana qarşı çıxdılar. İsrailin bu planı qəbul etməməsinin ən böyük səbəblərindən biri baş nazir Ariel Şaronun da qeyd etdiyi kimi, yəhudilərin Qərbi Şəriyada məskunlaşmasının dayandırılması tələbi idi. İsrail hökuməti Yol Xəritəsini tam olaraq qəbul etmək yerinə, oradakı bəzi addımları qəbul etməyi üstün tutdu. 25 May 2003-cü il tarixdə İsrail Nazirlər Kabineti Yol Xəritəsini 14 əlavə düzəlişlə qəbul etdi.

2007-ci il noyabr ayının 27-də Amerika Birləşmiş Ştatlarının Annapolis şəhərində yerləşən Dənizçilik Akademiyasında Annapolis konfransı baş tutdu. Konfrans İsrail Fələstin arasında sülh prosesini canlandırmaq və sülh üçün Yol Xəritəsini tətbiq etməyi hədəfləyirdi. ABŞ tərəfindən təşkil və ev sahibliyi edilmiş konfrans geniş tərkibli idi. Belə ki, Fələstin prezidenti Mahmud Abbas, İsrail baş naziri Ehud Olmert, ABŞ prezidenti Corc Buş, Çin, Rusiya, Ərəb Liqası, Avropa Birliyi və BMT nümayəndələri də daxil olmaqla 40-dan çox dəvətli iştirak edirdi. Konfransın məqsədi sülh prosesini canlandırmaq, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək, bütün məsələləri əhatə edəcək yekun status anlaşması üçün danışıqlara yenidən başlamaq və Yol Xəritəsi vasitəsilə Fələstin dövlətinin qurulmasına nail olmaq idi. Konfransın təşəbbüskarı ABŞ-ın və konfransın səbəbkarları İsrail və Fələstinin bu konfransdan öz gözləntiləri və məqsədləri var idi. ABŞ-ın əsas məqsədi özünü bu münaqişənin həllində ən maraqlı tərəflərdən biri kimi göstərmək və xüsusilə də 2001-ci ildən sonra ərəb dünyasında azalmaqda olan imicini yüksəltmək idi. Buna görə də konfransa qədər ABŞ dövlət katibi Kondaleza Rayz 7 dəfə Yaxın

Şərqə səfər etmişdi. ABŞ-ın digər məqsədi İran ilə apardığı nüvə danışıqlarında ərəb dünyasının dəstəyini qazanmaq idi. Konfransa qədər rəsmi açıqlama vermək yerinə, Olmert Administrasiyası Annapolis konfransını ondan sonra baş tutacaq danışıqlar üçün başlanğıc nöqtəsi olaraq görürdü. O, Annapolis konfransında İsrail öz təhlükəsizliyindən güzəştə getmədən iki dövlət həllinə nail ola biləcəyini qeyd edirdi. İsrail ümid edirdi ki, beynəlxalq ictimaiyyət hər iki tərəfin sülh danışıqları üçün söylərini dəstəkləyəcək. Konfransda İsrail hər bir liderin və tərəfin bu önəmli fürsəti dəyərləndirib, cəsarət və əminliklə sülh üçün çalışacağına ümid edirdi. Konfransda fələstinlilər yekun status razılaşmasının tamamlanıb həyata keçiriləcəyi dəqiq vaxt arayışında idilər. Əlavə olaraq Mahmud Abbas İsraildən iki dövlət həllinin qəbul edilməsi üçün öhdəlik istəyirdi. E. Olmert İsrailin iki ölkə üçün iki dövlət həllini qəbul edəcəyi cavabını verdi. İsraililər potensial razılaşmanı geniş nəzərdə tutduqları halda, fələstinlilər onu dəqiqləşdirmək istəyirdilər. Hər iki tərəf də anlaşılmazlıqları aradan qaldırmaq və ərəb ölkələrindən ətraflı dəstək ala bilmək üçün geniş razılaşmanın əldə oluna biləcəyinə ümid edərək öz nümayəndələrini noyabrın 19-da Vaşinqtona göndərməyə qərar verdilər. Vaşinqtonda tərəflərin nümayəndələri ortaq bəyannamənin qəbul edilməsi üçün Corc Buş tərəfindən istiqamətləndirildilər. Bu proses zamanı Buş hər iki tərəfin fikir ayrılıqlarını özlərinin aradan qaldırmalı olduqlarını, ABŞ-ın bu məsələyə qarışmayacağını qeyd etdi. İsraililər Yol Xəritəsinin 1-ci fazasında qeyd edilən yekun statusa xitab etmədən öncə fələstinlilərin zorakılıqdan əl çəkmələrini istəyirdilər. Konfransın başlanmasına bir həftə qalmış belə tərəflər bir çox məsələlərdə razılığa gələ bilməmişdilər. Bunlara misal kimi, İsrailin İsrail yəhudilərin evi, Fələstin fələstinlilərin evi açıqlamasını, İsrailin fələstinliləri terror istifadə etməkdə gühanlandırması, fələstinlilərin sülh razılaşmasının tətbiqi üçün konkret zaman verilməsi arzusunda olması və 2002-ci ildə Ərəb Liqası tərəfindən İsrail-Fələstin münaqişəsinə son qoymaq üçün təklif edilən Ərəb Sülh Təşəbbüsünü təsdiq etmələrini göstərə bilərik. Fələstinlilər İsrailin Ərəb Sülh Təşəbbüsü, xüsusilə də bu planın 1948-cil BMT Baş Assambleyasının 197-ci qətnaməsinin qaçqın məsələlərinin həllini nəzərdə tutan müddəasını qəbul etməsini istəyirdilər. Qətnamə Fələstin qaçqınlarının mümkün olduğu qədər tez öz evlərinə və

torpaqlarına geri dönmə hüquqlarının olduğunu vurğulayırdı. Mülkiyyətinə zərər yetirilməsi və yaxud da məhv edilməsi üzündən öz evinə dönə bilməyən qaçqınlara maddi kompensasiya ödənilməli idi. Annapolis konfransında hər iki tərəfin fərqli mövqe və məqsədləri var idi və bu da konfransın işini çox çətinləşdirirdi, bununla belə Konfrans baş tutdu.

Annapolis konfransının uğur qazanmasına bir başqa əngəl isə “pozucular” idi ki, bunların da ən önəmliləri İran prezidenti Mahmud Əhmədi Nejad və HƏMAS idi. Əhmədi Nejad konfransı rədd etdi və Suriya xarici işlər naziri Vəlid Mualləm ilə görüşündə qeyd etmişdi ki, konfrans fələstinliləri incitməkdən başqa heç bir şey əldə etməyəcək. Bu tip şərhlə Əhmədi Nejad nəinki fələstinliləri ruhdan salmağa, həmçinin regiondakı digər ərəb dövlətlərinin konfransda iştirakının qarşısını almağa çalışırdı. Həmçinin HƏMAS da konfransa qarşı idi. HƏMAS lideri Xəlid Meşalın ən yaxın köməkçisi Musa Əbu Marzuq qeyd edirdi ki, konfransın məqsədi Fələstin məsələsini İsrailin xeyrinə həll etməkdir. HƏMAS liderləri ərəb ölkələrini Annapolis konfransını boykot etməyə çağırırdı. “Pozucular” sadəcə xarici qüvvələr deyil, həmçinin bəzi daxili qüvvələr idi. Bu nöqtəyi-nəzərdən hər iki tərəfdən sülh danışıqlarını pozmağa çalışan qüvvələr mövcud idi və onlar kifayət qədər gücə malik idilər. İsraildə bunları əsasən İordan çayının qərb sahilinə və Şərqi Qüdsə doğru genişlənmə proqramlı sağ yönümlü qüvvələr təşkil edirdilər. İsraildə hökumətlərin sağ yönümlü siyasi partiyalarsız ölkəni idarə etməsi hardasa mümkünsüzdür. Belə olduğu halda sağ yönümlü partiyalar və şəxslər ölkənin xarici siyasətində və onun qərar vermə mexanizmində xeyli nüfuza malik olurlar. Fələstində isə bu konfransın əleyhinə olan Həmas qanunverici məclisdə legitim şəkildə çoxluğu təşkil edirdi. “Pozucular,” nümayəndələri konfransda iştirak etməkdən yayındırmağa cəhd etməklərinə baxmayaraq, uğursuzluğa düşər oldular.

İctimai rəy sorğuları israillilərin konfrans haqqında fərqli fikirlərə sahib olduqlarını göstərdi. İki böyük İsrail qəzeti, Yediot Abaronot və Maariv israillilərin konfrans haqqında fikirləri barədə rəy sorğusu keçirdilər. Yediot Abaronot İsrail əhalisinin böyük bir qisminin konfransın nəticələri barədə optimist olduğunu ortaya çıxartdı. Onların sorğusu göstərdi ki, 69 % israilli konfransı dəstəklədiyi halda, 27%

bunun irəli getməyəcəyini düşünürdü. Onların sorğusu həmçinin göstərdi ki, 71% Annapolis sülh konfransının İsrail-Fələstin münaqişəsinin həllində irəliləyişə aparacağına inanırdı. Digər tərəfdən, Maarivin keçirdiyi sorğular göstərdi ki, 53% E. Olmertin İsraildə öz daxili gündəliyini dəyişmək üçün konfransda iştirak etdiyini düşündüyü halda, 38% Olmertin sülh konfransına sülh üçün getdiyini vurğulayırdı. Sadəcə 48% M. Abbasın birgəyaşayış istədiyini düşündüyü halda, 46% bunu əksinə cavab verdi. Fələstin sorğuları isə onların konfransa daha çox ümidli olduqlarını göstərdi. Konfransın başlanmasından bir gün öncə Fələstin İctimai Fikir Mərkəzinin keçirdiyi sorğulara əsasən 67% fələstinli hökumətlərinin Annapolis sülh konfransında iştiraklarını dəstəkləyirdi. Bununla belə, sadəcə 58% inanırdı ki, E. Olmert həqiqətən fələstinlilərlə sülh istəyir. Sorğu həmçinin ortaya çıxardı ki, 54,4 % fələstinli Annapolis sülh konfransının uğursuz olacağı halda bunun regionda qeyri-sabitliyə və qarışıqlığa gətirib çıxaracağına inanırdı.

Təhlilçilər Annapolis konfransının öncədən ümid edilən nailiyyətlərə çatmamasında fikir birliyinə gəlsələr də, onun nəticələri barədə hər birinin fərqli fikirləri oldu. Konfransın əksər təhlilçiləri bunun İsrail Fələstin sülh prosesində müəyyən irəliləyişə təkan verdiyi qənaətinə gəldilər. ABŞ Dövlət Departamentinin Siyasi Planlama Direktoru Dennis Rossun fikrincə, Annapolis konfransı beynəlxalq ictimaiyyətin İsrail-Fələstin sülh prosesinin yenidən başlanmasına dəstəyini nümayiş etdirmək üçün təsirli hadisə idi, lakin o, konfransı məqsədlərin çox iddialı olması və ortaq anlaşma bəyanatının çox ümumi olması baxımından tənqid edirdi. O, qeyd edirdi ki, qəbul edilmiş qərarların tətbiq edilməsində problem var idi, onun fikrincə, hər iki tərəf öz məsuliyyətini an aşağı, digər tərəfin məsuliyyətini isə ən yuxarı səviyyədə tutmağa çalışırdı.

Ümumi götürüldükdə isə, Annapolis sülh prosesi konfrans öncəsi, xüsusilə də Fələstin tərəfdən ümid edilən nailiyyətlərə gətirib çıxarmasa da, beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətini cəlb etmək nöqtəyi-nəzərindən müəyyən irəliləyişlərə gətirib çıxartdı. Konfransda E. Olmert və M. Abbasın iki həftədən bir görüşmək barəsində razılığa gəlmələrinə baxmayaraq, 12 dekabr 2007-ci ilə nəzərdə tutulan görüş baş tutmadı, yalnız 28 dekabrda hər iki lider bir araya gələ bildi. Danışıqlar hər iki tərəfin

işğal edilmiş torpaqlarda İsrailin məskunlaşma fəaliyyətinin dondurulması məsələsində fərqli mövqelərinə görə dayandı. Onların fikir ayrılıqları göstərdi ki, Annapolis sülh konfransı öz məqsədini həyata keçirə bilmədi və hər iki tərəf sülh danışıqlarında konfrans öncəsi mövqelərinə geri döndülər [9].

2008-ci ilin sentyabrında Ehud Olmert Mahmud Abbasla görüşdü və ona İsrail-Fələstin münaqişəsini nizamlayacaq və iki dövlət həllini həyata keçirəcək plan təqdim etdi. Baş nazir E. Olmert Mahmud Abbasa Fələstin muxtariyyəti tərəfindən idarə edilməsi üçün İordan çayının qərb sahili regionunun təxminən 94 faizini təklif etdi. Bundan əlavə Olmert təklif etdi ki, İsrail hökuməti növbəti beş il ərzində hər il müəyyən sayda qaçqını qəbul edəcək, Qüds iki tərəf arasında bölünəcək və təhlükəsizlik məsələləri daha sonra detallı şəkildə müzakirə ediləcəkdi. Qüds dini sərhədlər arasında bölünməli, yəhudilər İsrailə, müsəlmanlar isə Fələstin muxtariyyətinə məxsus olmalı idi. E. Olmert, çoxlu sayda yəhudi bu ərazilərdə yaşadığı üçün Qərbi Şəriyənin 6,4%-nin İsrail nəzarətində qalmasını tələb edirdi. E. Olmert Qərbi Şəriyənin 6,4%-ni əldə saxlamaq üçün eyni ölçüdə ərazinin İsrailin 1967-ci il öncəsi mövcud olmuş sərhədləri daxilindən dəyişməyi təklif edirdi. Qaçqınların bir qismi 5 illik plan müddətində öz evlərinə geri dönə biləcəkləri halda, digərləri maddi olaraq kompensasiya ediləcəkdi. Bunun E. Olmertin ən yaxşı təklifi olmasına baxmayaraq, Mahmud Abbas bu təklifə cavab vermədi. Onun bu təklifi cavabsız qoyması İsraililər tərəfindən mənfi cavab kimi qəbul edildi. Həmin ay E. Olmertin istefasından sonra xarici işlər naziri T. Livni baş nazir vəzifələrini icra etməyə başladı.

2008-ci ilin dekabr ayında Corc Buşun Ağ Evi tərk etməsindən sadəcə bir ay öncə İsrail Qəzza zolağını işğal etdi. Əməliyyat hava zərbələri ilə başladı və İsrail Quru Qoşunlarının hücumları ilə davam etdi. Üç həftədən çox davam edən əməliyyatlarda 13 İsraili və 1400 Qəzza sakini həyatlarını itirdi. Bir çox Həmas müəssisələri ilə yanaşı xəstəxanalar, məktəblər və evlər dağıdıldı.

2009-cu ilin mart ayında keçirilən seçkilərdə mərkəz-sağ yönümlü partiya olan Likud qalib gəldi. Bu seçkilərin nəticəsinə əsasən baş nazir postunu Benyamin Netanyahu tutdu. Xüsusilə 1990-cu illərdə baş verən Oslo danışıqlarının qəti

əleyhdarı olan Netanyahuun baş nazirliyi dövründə də Fələstin məsələsində hansı ölçülərin götürüləcəyi, nə kimi tədbirlərin görülməyi sual işarəsi altında idi. B. Netanyahu, İsrail-Fələstin münaqişəsini mövcud təhlükə kimi qiymətləndirdi. 2009-cu il seçkiabağı təşviqat kampaniyasında B. Netanyahu iki dövlət həllini dəstəklədiyini açıqlamışdı. 2009-cu ilin iyun ayının 14-də Tel-Əvivin Bar-İlan universitetindəki çıxışında B. Netanyahu ərəb liderlərini sülh üçün onunla görüşə dəvət edirdi. O, Fələstin liderlərinin sülh danışıqlarına şərtsiz başlamalı olduqları haqqında tələbini təkrarlayırdı. Bunun mənası o idi ki, beynəlxalq hüququn pozulmasına baxmayaraq, İsrail tərəfindən işğal edilmiş İordan çayının qərb sahilində məskunlaşma davam edəcəkdi. O bəyan edirdi ki, münaqişənin kökləri İsrailin işğalında, müstəmləkəçiliyində yaxud da fələstinlilərin öz müqəddaratlarının həll etmələrinin rədd edilməsində deyil, fələstinlilərin yəhudi xalqının öz dövlətini qurmaq hüquqlarını tanımamasındadır. B. Netanyahu Fələstin torpaqlarının qanunsuz işğalının və bu torpaqlarda məskunlaşmanın davam edəcəyini dolayısı ilə bildirirdi. Onun sözlərinə görə qaçqın məsələsi İsrail sərhədləri kənarında həll edilməli idi. O, İsrailin fələstinli qaçqınların öz evlərinə qayıtmalarının beynəlxalq səviyyədə tanınmış hüquqlarını rədd etməsini təkrarlayırdı. B. Netanyahu qeyd edirdi ki, fələstinlilərin əlində olan istənilən ərazi dövlət adlansın, yaxud yox demilitarizasiya olmalıdır, yəni fələstinlilərin ordusu ola bilməz, hava məkanını İsrail üçün bağlaya bilməz və istənilən hərbi müqaviləyə daxil ola bilməzlər. B. Netanyahu bildirdi ki, əgər fələstinlilər öz hüquq və suverenliklərindən imtina etsələr, o zaman o, hərbsizləşdirilmiş Fələstin dövlətinin yəhudi dövləti ilə yanaşı mövcud olacağı əsl sülh müqaviləsinə razı olacaq. Başqa sözlə desək, B. Netanyahuun iki dövlət həll yolunu “qəbul etməsi” Fələstinin öz müqəddəratını təyin etməsi və beynəlxalq prinsiplərə əsaslanan iki dövlət həllinin açıq şəkildə rədd edilməsi demək idi. Baş nazir Netanyahuun yaxın illərdəki hakimiyyəti dövründə Fələstinlə könülsüz və faydasız danışıqlar aparıldı, eyni zamanda İsrail, məskunlaşma siyasətini genişləndirərək, İordan çayının qərb sahili üzərində nəzarəti dərinləşdirdi. B. Netanyahu siyasi şəraitin münasibliyinə görə münaqişəni həll etmək yerinə idarə etmə yolunu seçirdi. Onun koalisiyasına daha çox sağçı partiyalar və Fələstin

dövlətinə qarşı olan, həmçinin praktikadan çox nəzəriyyəni dəstəkləyən mərkəz partiyalar daxil olduğuna görə, diplomatik proses ya uğursuzluğa düşər oldu, ya da durdu. Fələstin siyasətində heç bir dəyişiklik baş vermədi, təbii ki zorakılıq davam edir və Fələstin hələ də dövlətsizdir. [23;80].

Fələstinin rəhbərliyi Həmas və Fətah partiyaları arasında bölünmüş vəziyyətdədir ona görə də, idarəçikdə və vahid siyasətin izlənməsində ciddi nöqsanlar var. Fələstin rəhbərliyindəki bu tənəzzül danışıqları az məhsuldar edir. 2015-ci ildə keçirilən seçkilərdən öncə B. Netanyahu seçiləcəyi təqdirdə Fələstin dövlətinin qurulmasına hər necə olur-olsun maneə olacağı vədini vermişdi. Bu, 2009-cu ildə verdiyi vədlərin əksini göstərsə də, daxili auditoriyaya yönəlmiş sözlər idi. B. Netanyahunun bu kimi çıxışları xüsusilə sağ yönümlü şəxslərin səslerini qazanmağa hesablınsa da, iqtidarda olduğu 8 ildə Fələstin məsələsində müsbət irəliləyişlər əldə olunmamışdır. Fələstin torpaqlarında yəhudilərin məskunlaşmasının sayı artdı, iki dəfə, çoxlu insan tələfatı ilə nəticələnən müharibə aparıldı, İordən çayının qərb sahilinin işğalı dayandırılmadı. İsrail-Fələstin konfliktinin başladığı gündən günümüzə qədər həll olunmamış qalmaqdadır. Buna səbəb kimi hər iki tərəfdə mövcud olan əngəlləri göstərə bilərik. Yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, Fələstinin özündə vahid idarəetmənin olmaması, faktiki olaraq Qəzza bölgəsinin Həmasın nəzarəti altında olması, İordən çayının qərb sahili regionunda isə Fətah partiyasının hakimiyyətdə olması və bunlar arasında əlaqənin olmaması və İsrailə qarşı yeridiləcək siyasətdə əks mövqedə dayanmalarıdır. İsraildə isə, mərkəz və sağ yönümlü şəxslər hər nə yolla olur olsun Fələstin dövlətinin qurulmasının qarşısında dururlar. 2009-cu ildən sonra hakimiyyətə yenidən gələn mərkəz sağ yönümlü Likud partiyası və onun rəhbəri Netanyahunun qurduğu koalisiya tamamilə Fələstin dövlətinin qurulmasına qarşıdır. Mövcud vəziyyət İsrail dövlətinin də xeyrinə işləmir. İstər daxildə olsun, istər də xaricdə, İsrailin yeritdiyi Fələstin siyasətinə qarşı kifayət qədər əks mövqedə duran qüvələr mövcuddur. Digər tərəfdən, İsrail-Fələstin münaqişəsi üzündən diqqəti təhlükəsizliyə və ordunun genişlənməsinə ayıran İsrailin iqtisadiyyatı bu vəziyyətdən zərər çəkir. Həmçinin hərbi işğalın xərcləri İsrail iqtisadiyyatına çox baha başa gəlir. İsrailin milli büdcəsinin əhəmiyyətli hissəsini

təşkil edən müdafiə xərcləri hazırda bir çox Qərbi ölkələrinin bu sahədəki xərclərindən çoxdur. Böyük həcmdə dövlət vəsaitləri inşaata və İsrailin məskunlaşma siyasətinə xərclənir [31].

Yuxarıda sadaladıqlarımıza əsasən bu qənaətə gələ bilərik ki, bu münaqişənin həlli yaxın vaxtlarda mümkün görünsün, xüsusilə də İsraildə Likud partiyasının hakimiyyəti dövründə. Digər tərəfdən isə, 2011-ci ildən Yaxın Şərqdə baş verən bir sıra hadisələr beynəlxalq ictimaiyyətin bu məsələyə diqqətini qismən də olsa azaltmışdır. Ancaq bununla belə həm daxildə, həm də xaricdə hər iki tərəfdən bu münaqişənin sona çatmasını və hər iki xalqın sülh şəraitində öz müstəqil dövlətlərində yaşamasını istəyən kifayət qədər qüvvələr var və bu qüvvələrin qərar qəbul etmə mexanizmində təsirləri artdıqca bu münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll olunacağına inam da artacaqdır.

2.2. Beynəlxalq terrorizmə qarşı mübarizədə İsrailin iştirakı

Yarandığı gündən terrorizmlə mübarizə aparan İsrail dövlətinin təhlükəsizlik və xarici siyasətində bu mövzu aparıcı yer tutmaqdadır. Mürəkkəb coğrafi şəraitdə yerləşən İsrail dövləti üçün terrorizmlə mübarizə daima aktualdır. İstər regionda gedən mövcud proseslər, istərsə də bu proseslərdən öz maraqları yönündə istifadə etməyə çalışan qüvvələrin bu proseslərə təsir etməyə çalışması İsraili öz təhlükəsizliyi çərçivəsində terrorizmə qarşı daha qətiyyətli mübarizə aparmağa məcbur edir. İsrail dövləti anlayır ki, terrorizmlə mübarizə asan deyil və onun konvensional müharibələrdən fərqi ona qalib gəlməyin çox çətin olmasıdır.

İsrailin terrorizmlə mübarizədə uğur qazanmasının ən böyük səbəblərində biri də peşəkar təhlükəsizlik və kəşfiyyat orqanlarına sahib olmasıdır. İsrailin xüsusi xidmət orqanları ABŞ, Rusiya, İngiltərə və digər ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarından bir çox parametrlərdə geri qalsa da, arzu olunmaz şəxslərin qətlinə görə bütün digər ölkələri geridə qoyaraq, birinci yerdə qərarlaşıb. Digər ölkələrin kəşfiyyat orqanlarının öz fəaliyyətinə maksimal dərəcədə hüquqi don geyindirmək

cəhdinə baxmayaraq, İsrailin xüsusi xidmət orqanları dəfələrlə açıq sürətdə beynəlxalq hüququn normalarını kobud sürətdə pozmuşlar.

Rəsmi adı Xüsusi Vəzifələr və Kəşfiyyat Müəssisəsi olan Mossad İsrailin xarici kəşfiyyat orqanı rolunu oynayır. 1949-cu ildə yaradılmış Mossadın özəyini «a-Mosad Leteum» (koordinasiya şöbəsi) təşkil edərək, Xarici İşlər Nazirliyinin xarici kəşfiyyat səlahiyyətlərini öz üzərinə götürüb, ümumi təhlükəsizlik xidməti olan «Şabak Şin Bet» və İsrail müdafiə ordusunun əməliyyat sektorunun kəşfiyyat şöbəsinin fəaliyyətini qarşılıqlı sürətdə koordinasiya etməli idi. Mossad mülki təşkilat olmasına baxmayaraq, onun əməkdaşlarının çoxu Ümumi Təhlükəsizlik Xidməti və Hərbi Kəşfiyyatın keçmiş üzvləridir. Mossad xarici kəşfiyyatın ənənəvi vəzifələrindən əlavə olaraq, yəhudilərin İsrailə gəlişini əngəlləyən ölkələrdə aktiv repatriasiya işləri ilə də məşğuldur.

Mossadın bütün müsbət fəaliyyəti ilə yanaşı, onun digər xüsusi xidmət orqanları kimi, məğlubiyyətə düçar olduğu hallar da baş verib. Belə hallardan biri ikinci Livan müharibəsi ilə əlaqədardır. Bu müharibə prosesində qarşıda dayanan əsas hədəflərə çata bilməmək məğlubiyyət kimi qəbul olunur. Silahlı toqquşmalar zamanı 121 İsrail əsgəri vəfat etmiş, 400-ü isə yaralanmışdır. Müharibənin maddi ziyanı 6 milyard ABŞ dolları ətrafında hesablanır. Müharibədə uğursuzluğa düçar olunmanın səbəblərindən biri kimi Mossadın qeyri-effektiv iş aparması idi. Belə ki, Mossad Hizbollahın daxili strukturunu lazımı səviyyədə analiz edə bilmədiyindən, onun hərbi idarələrini xeyriyyəçilik, siyasi, təhsil idarələrindən ayıra bilmədi. Bunun nəticəsi kimi hava və artileriya zərbələri Hizbollahın bütün idarələrinə eyni dərəcədə endirilərək, İsrailə ünvanlanan qarşılıqlı zərbələrin sayını azalda bilmədi. Həmçinin, Hizbollahın saxladığı silah anbarlarının və bazalarının yerini vaxtında və dəqiq çatdırma bilməməsi hərbiçilərin işini xeyli çətinləşdirdi. Mossadın bu müharibədə əsas səhvlərindən biri kimi silahlı toqquşmanın müharibəyə transformasiya olması halında Livan əhalisinin Hizbollaha qarşı çevriləcəyi haqqında səhv proqnoz verməsi idi.

Hal-hazırda Aman (Agaf ha-Modi'in) kimi tanınan İsrailin hərbi kəşfiyyatı 1950-ci ildə İsrail Müdafiə Ordusunun Kəşfiyyat Departamentinin əsasında yaradılmışdır. Mövcudluğunun ilk illərində Aman İsrail müdafiə ordusu üçün ərəb

ölkələri tərəfindən gələn təhlükələrin təhlili və araşdırılması ilə məşğul idi. Hazırda Aman strateji, operativ və taktiki kəşfiyyat ilə məşğul olaraq, birbaşa baş nazirə tabe olan bir qurumdur. Amanın tabeçiliyi altında Hərbi Hava Qüvvələrinin, Hərbi Dəniz Qüvvələrinin, Hava Hücümündən Müdafiə Qüvvələrinin və əyalət hərbi hissələrinin kəşfiyyat idarələri fəaliyyət göstərir. Yuxarıda adı çəkilən qurumların kəşfiyyat fəaliyyətinin kəşfiyyat idarələri tərəfindən həyata keçirilməsinə baxmayaraq, kəşfiyyata ümumi rəhbərliyi həmin qurumların rəhbərləri həyata keçirirlər. Radio və radio-texniki kəşfiyyat Amanın hərbi hissə qərargahları ilə qarşılıqlı əlaqə nəticəsində həyata keçirilir [42].

Hərbi kəşfiyyatın iz qoyduğu ən başlıca müharibə Məşəl Günü müharibəsi idi. Müharibə yəhudilərin Yom Kipur bayramı günü Misir və Suriya qoşunlarının İsrail üzərinə hücumu nəticəsində başlamışdır. Müharibə bitdikdən sonra Knesset İsrail ordusunun hücumu hazır olmamağın səbəblərini aydınlaşdırmaq məqsədilə xüsusi komissiya formalaşdırdı. Komissiya günahın böyük bir hissəsinin ordu rəhbərliyində və hərbi kəşfiyyatda olduğunu qeyd etdi. Komissiya müəyyən etdi ki, Mossad bu hücum haqqında öz mənbələrindən 400-dən artıq məlumat alsa da, hərbi kəşfiyyatın hücumun gözlənilməməsi haqqında birmənalı fikri Mossadın və digər xüsusi xidmət orqanlarının hesablamalarını etibarsız etmişdir.

“Şerut ha-Bitahon ha-Klali” və ya qısaca Şabak adını daşıyan ümumi təhlükəsizlik xidmətinin vəzifələrinə əks-kəşfiyyat və siyasi araşdırmalar daxildir. Şabak 1948-ci ildə əks-kəşfiyyat qurumu kimi yaradılaraq, əsasən hərbi sənaye kompleksinə daxil olmaq istəyən kommunistlərin müəyyən edilməsi və mövcud siyasi sistemin daxili düşmənlərinə qarşı fəaliyyəti nəzərdə tuturdu. Şabak (ikinci adı Şin Bet) xaricilərə, fələstinlilərə və israillilərə münasibətdə aktiv iş aparır.

Altı günlük müharibə nəticəsində İsrailin işğal elədiyi ərazilərdə nəzarət Şin Betin (Şabak) əlində cəmləşmişdi. Şin Betin əsas vəzifəsi orada yerli əhalinin fəaliyyətinə nəzarət etmək və üsyanların qarşısını almaq idi, lakin ardıcılıqla baş verən bir neçə silahlı toqquşma birinci intifadanın başlamasına zəmin yaratdı. Şin Bet radikal yönümlü qrupların və terror təşkilatlarının içərisinə öz adamlarını salıb və ya həmin təşkilatların bəzi üzvlərinin pul ilə öz tərəfinə çəkməsi hesabına bir çox terror

aktlarının qarşısını ala bildi, lakin bəzi şəxslərin səhvən terrorçu adı ilə tutulub, izgəncə verilməsi və həbs edilməsi müsbət nəticə vermədi. Həmin şəxslərin ailə üzvləri İsrail dövlətinə düşmən mövqe bəsləyərək terrorçu qruplara pul, ərzaq, məlumat və sığınacaq ilə kömək edirdilər.

Şin Betin ən böyük məğlubiyyəti baş nazir İtshaq Rabinin qətlinin qarşısını ala bilməməsi idi. 1995-ci il noyabrın 4-də İtshaq Rabin sülhün bərqərar edilməsi haqqında nitqindən sonra maşınına yaxınlaşarkən Eyal dini-siyasi ekstremist təşkilatının üzvü İqal Amir tərəfindən güllələnmişdir.

Xarici İşlər Nazirliyi nəzdində yeni kəşfiyyat orqanının – XİN-in siyasi planlaşdırma və tədqiqat mərkəzinin- Mamadın yaranması 1973-cü ilə təsadüf edir. Məşəl Günü müharibəsi zamanı hərbi kəşfiyyatın qeyr-effektivliyini nəzərə alan hökumət alternativ analitik mərkəz kimi Mamadı formalaşdırmaq qərarına gəldi. Hal-hazırda Mamad dünyanın 160 səfirlik və konsulluğundan və KİV, internet kimi açıq məkanlardan daxil olan informasiyaların təhlili ilə məşğuldur [42].

İsrailin terrorizmə qarşı mübarizə strategiyası 5 elementdən ibarətdir.

1. məlumat toplanılması və onun analiz edilməsi;
2. terrorizmin infrastrukturunu darmadağın etmək üçün hərbi əməliyyatlar həyata keçirtmək;
3. ticari hava təhlükəsizliyi;
4. kimyəvi və bioloji hücumlara qarşı müdafiə;
5. mülki əhalinin psixoloji dözümlülüyünün artırılmasına çalışmaq;

Terrorizmə qarşı mübarizədə İsrailin uğur qazanmasında ictimaiyyətin sayıqlığı çox önəmli rol oynayır. Təhlükəsizlik sahəsindəki mütəxəssislərin rəyinə görə hər bir israilli ictimai təhlükəsizliyə təhdid törədə biləcək şübhəli paketlərə, şəxslərə və hərəkətlərə qarşı çox ayıqdır və asayiş qüvvələrini xəbərdar etməkdən çəkinmir. Nəticə olaraq siravi vətəndaşlar terrorçular tərəfindən quraşdırılan saatlı bombalar da daxil olmaqla, mümkün teror aktlarının 80 fazinin qarşısını alırlar. İsraili mütəxəssislər iddia edirlər ki, sayıq vətəndaşlardan əlavə kəşfiyyat terrorizmə qarşı planlı mübarizənin əsas təməlidir. General Daganın fikrinə görə, kəşfiyyat yatırımları görünməzdir, halbuki artırılan təhlükəsizlik görünən, lakin çox zaman

israfçıdır. Kəşfiyyat birinci prioritet olmalı, ondan sonra terrorizmə qarşı əməliyyatlar və sonda müdafiə. İsrail terrorizmə qarşı müharibəsini dəstəkləmək məqsədilə yüksək səviyyədə koordinasiya edilmiş və effektiv kəşfiyyat cihazlarını inkişaf etdirmişdir [24].

İsrail dövlət orqanları terrorçuların kimliklərini və onların yerlərini müəyyən etmək üçün davamlı olaraq çalışırlar. Təhlükələr, yaxınlaşan və dərhal diqqət tələb edən, az ehtimal olunan, lakin sonra baş verə biləcək və olması çətin, fəqət mümkün ola biləcək kateqoriyalara bölünürlər. ABŞ-ın Mərkəzi Kəşfiyyat İdarəsi və Federal Təhqiqatlar Bürosunun öz aralarında olan rəqabətin əksinə olaraq, İsrailin daxili və xarici kəşfiyyat orqanları terrorizmlə əlaqədar məlumatların toplanılması və bölüşdürülməsi istiqamətində gözəl əməkdaşlıq edirlər. Şin Bet daxili kəşfiyyata, əks kəşfiyyata, daxili təhlükəsizliyə və terror aktlarının qarşısını almaqda məsuliyyət daşıyan İsrail təhlükəsizlik orqanı birbaşa olaraq baş nazirə məruzə edir. Şin Betin Qoruma və Təhlükəsizlik bölməsi İsrail hökumət binaları və səfirlikləri, müdafiə obyektlərini, elmi qurğuları, önəmli sənaye müəssisələrini və İsrailin milli hava yolu şirkəti El Alı qoruyur. Şin Bet baş nazir üçün terror təhlükəsinin illik qiymətləndirilməsini hazırlamaq üçün Mossad və Amanla yaxından əməkdaşlıq edir. Kəşfiyyatla məşğul olan İsrail dövlət qurumları gizli əməkdaşlardan istifadə edərək terror təşkilatlarının içindəki şəxslərdən informasiya toplayır. İnsan kəşfiyyatından əlavə olaraq, İsrail uzaq məsafədən silah və partlayıcıları aşkar edən müasir texnologiyaları, elektronik dinləmə və siqnal cihazlarını və pilotsuz hava vasitələri ilə vizual kəşfiyyatı inkişaf etdirmişdir. Bununla belə İsrail kəşfiyyat orqanları yüksək texnologiya vasitələri ilə müqayisədə üstünlüyü insan kəşfiyyatına verirlər. Peyk görüntüləri terrorçuların təlim yerlərini aşkara çıxarmasına baxmayaraq, terrorçuların fikirlərini və hücumun planlaşdırılması haqqında onların strategiyalarını ortaya çıxara bilmir [71].

İsrailin həm daxildə, həm də xaricdə terrorizmlə mübarizədə uğur qazanmasının səbəbləri arasında İsrail kəşfiyyatının rolunu, xüsusilə də daxili və xarici kəşfiyyat orqanlarının terrorizmə qarşı mübarizədə qarşılıqlı koordinasiyasını, məlumat mübadiləsini, kəşfiyyatda insan kapitalı ilə texniki kapitalın bir-birini

tamamlamasını, toplanılmış xam məlumatların zamanında analiz edilib emal edilməsini göstərə bilərik. İsrailin anti-terror əməliyyatları terror təşkilatlarının infrastrukturunun dağıdılmasını, məlumatın toplanılmasını, terror təşkilatlarının rəhbər və bomba hazırlayan şəxslərini həbs ya da öldürülməsini nəzərdə tutur. Bir çox təşkilat və bölmələr bu əməliyyatlara cəlb olunurlar. Şin Betin dəstələri Amanın gizli bölmələri ilə terrorçulara qarşı bərabər işləyirlər. Bundan əlavə, İsrail Müdafiə Qüvvələrinin Sayeret Matkal adlanan elit komando bölmələri İsrailin birinci anti-terror qüvvələridir və ABŞ-ın Delta, Britaniyanın SAS qüvvələrinə bərabər tutulur. İvrit sözü olan “sayeretin” mənası kəşfiyyat ya da komando, “matkal” isə “ümumi qərərgah” mənasına gəlir və birbaşa olaraq ordu baş qərərgah rəisinin əmri altında olması mənasını ifadə edir. Sayeret Matkal İsrail tərəfindən aparılan bütün önəmli anti-terror və əsir xilasetmə əməliyyatlarına cəlb olunmuşdur. 1973-cü ilin aprel ayında Ehud Barak rəhbərliyindəki Sayeret Matkal komandoları 1972-ci ildə Almaniyanın Münhen şəhərində keçirilən Yay Olimpiya Oyunları zamanı qətlə yetirilən İsrail idmançılarının qisasını aldılar [64].

Son zamanlar İsrail Müdafiə Qüvvələri Sərhəd Polisi Duvdevan (albalı) və Shimshon da daxil olmaqla, yeni anti-terror bölmələri formalaşdırmışdır. İsrail Polis Qüvvələrinin ixtisaslı anti-terror bölməsi olub, əsir xilasetmə üzrə ixtisaslaşan Yamam 1974-cü ildə qurulub. Yamam əməkdaşlarının uzun müddətli təcrübə üstünlükləri olduğu halda, Sayeret Matkal və İsrail Müdafiə Qüvvələrinin digər anti-terror bölmələrinin üzvləri iki il baza təlimi alır, 3 il də komando kimi xidmət edirlər. İsrail anti-terror əməliyyatlarının əsas diqqəti terrorçuların hücumlarını reallaşdırmaq üçün İsrail ərazisinə daxil olmasının qarşısının alınmasına yönəlib, çünki hazırkı kamikadzelər standart profillə üst-üstə düşmür və onları müəyyənləşdirib qarşısını öncədən almaq çətindir. Buna müvafiq olaraq İsrail kamikadze əməliyyatlarının hədəfə çatmadan qarşısını almaq üçün onları təşkilatlanma, təlim və planlama mərhələlərində məhv etməyə çalışır. İsrail Müdafiə Qüvvələrinin terrorçuların infrastrukturlarının məhv edilməsi əməliyyatları birbaşa olaraq fəalların kamikadzelərin toplanılması və öyrədilməsi, partlayıcı maddələrin hazırlanması, əməliyyat məlumatlarının toplanılması, canlı bombaların hədəfə çatdırılması və

yaxud da onlara maddi-texniki və mənəvi dəstəyin verilməsinin qarşısının alınmasına yönəldilib, çünki terror təşkilatları davamlı olaraq yeni üzvlər toplayır və böyük həcmdə tərəfdar şəbəkəsinə ehtiyac duyurlar. Aqresiv anti-terror kampaniyaları terrorçuları mənəvi olaraq zəiflədə, yeni üzvlərin terror təşkilatlarına qoşulmalarına maneə ola və üzvləri yayındıra bilərlər. Terrorizmə qarşı əməliyyatlar həmçinin İsrail cəmiyyətini əmin edir ki, terrorizmlə mübarizədə İsrail hökuməti qətiyyətlidir [59].

Terrorizmə qarşı müharibədə İsrailin xüsusi taktikalarından biri də terrorçuların rəhbərlərinin və bomba hazırlayanlarının İsrail Müdafiə Qüvvələri, Mossadın gizli əməkdaşları tərəfindən qətlə yetirilmələridir. Bu siyasətin müdafiəçiləri iddia edirlər ki, bu labüd hücumların qarşısını almaqdan əlavə, hədəflərin öldürülməsi terrorçu qrupların sabitliyini sarsıdır, davamçılar arasında gərginlik və düşmənçiliyi artırır. Terror təşkilatları öz rəhbərlərini gizlətmək və qorumağa çalışırlar ki, bu da onların imkanlarının tükənməsinə gətirib çıxarır. Rəhbərlərin öldürülməsi həmçinin terror təşkilatlarının rəhbərliyini ciddi psixoloji təzyiq altında qoyur. Bununla belə, İsrailin hədəflərin qətlə yetirilməsi siyasəti qanunçuluq və maliyyə məsələlərini ortaya çıxarır. Hansı şərtlər altında milli özünümüdafiə terrorçuların ölümü ilə cəzalandırılmasına bəraət qazandırır? Bir çox ölkələr terrorizmi cinayət olaraq görür və inanırlar ki, terror aktlarına görə cəzalandırma hüquqi proseslər izlənilməklə verilməlidir. Bunun əksinə olaraq, İsrail terrorizmi bir müharibə forması olaraq görür və iddia edir ki, önləyici fəaliyyət hüquqları da daxil olmaqla, müharibə qanunları tətbiq edilməlidir. 2002-ci ilin əvvəlində İsrail Müdafiə Qüvvələrinin baş hakimi qərar verdi ki, şübhəli şəxsin keçmişdə terror hücumları təşkil etməsi və yaxın gələcəkdə etməyi planlaması haqqında yetərli məlumat varsa onların qətlə yetirilməsi qanunidir. İMQ baş hakiminin qərarının ardından İsrail Ali Məhkəməsi parlamentin ərəb üzvü və iki yerli insan hüquqları təşkilatı tərəfindən hədəflərin qətlə yetirilməsi siyasətinə qarşı qaldırdığı petisiyanı nəzərdən keçirdi. Ali Məhkəmə İsrail Hökumətinin Fələstin intifadası xalq qiyamı deyil silahlı qarşıdurmadır və terrorçuların qanunsuz döyüşçülər olduqları üçün beynəlxalq hüququn qoruma siyahısına daxil deyillər iddiasını müdafiə etdi. Hüquqi tərəfdən əlavə olaraq hədəflərin qətlə yetirilməsi

strategiyasının bəzi praktiki çatışmazlıqları da var. İlk olaraq bu, İsrailin beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərin əməl etməməsi təsiri bağışlayır ki, bu da onun beynəlxalq imicini zədələyir və İsrail diplomatiyasını çətin vəziyyətdə qoyur. Xüsusilə də terrorçularla birlikdə onların ailə üzvləri ya da başqa günahsız insanlar öldürüldüyü zaman İsrail dövləti beynəlxalq qınaq obyektinə çevrilir. İkincisi, hədəflərin qətlə yetirilməsi kəşfiyyat xərcləri hesabına başa gəlir, çünki hər bir qətl səhih və dəqiq məlumat tələb edir və bunlar kəşfiyyatın mənbə və metodları hesabına başa gəlir. Üçüncüsü, hədəflərin öldürülməsinin faydaları müvəqqəti ola bilər. Dördüncüsü, arzuolunmaz şəxslərin qətlə yetirilməsi terror təşkilatlarında qisasalma motivasiyasını qaldırır, Terrorla Mübarizə Beynəlxalq Siyasi İnstitutu olan Boaz Ganorun da adlandırdığı kimi, bu “bumeranq effekti” ilə nəticələnir. İntiqam riski hədəf təşkilatın motivasiyası və onun əməliyyat bacarığından asılı olur. Bəzi hallarda rəhbərliyin məhkum ya da qətlə yetirilməsi təşkilatı effektiv olaraq neytrallaşdırır [40].

İsrailin hava təhlükəsizliyi sahəsindəki təcrübəsi digər dövlətlərə nümunədir və bu sahə maraqların yüksək olması səbəbindən prioritet olaraq qalır. Böyük həcmli sərnişin daşıyan təyyarələr terrorçular üçün cəlbedici hədəfdirlər, çünki onlar havada olduqları zaman tamamilə müdafiəsizdirlər. Kiçik həcmli partlayıcı yerdə bir neçə nəfəri öldürə bildiyi halda, səmadakı böyük bir hava gəmisini partladır və yüzlərlə insanın qətlinə səbəb ola bilər. Bu kimi fəlakətlər həmçinin mətbuatı geniş şəkildə cəlb edib onun psixoloji, siyasi və iqtisadi təsirlərini böyüdə bilər. İsrail hava yolları şirkəti El Alın Tel Əviv yaxınlığındakı Ben Quriyon beynəlxalq hava limanı və hava gəmiləri də daxil olmaqla, təxminən 80 milyon dollarlıq təhlükəsizlik büdcəsi var. İsrail 1985-ci ildən bəri hava limanlarının terminal təhlükəsizliyinə böyük diqqət yetirir. Ben Quriyon hava limanı ciddi şəkildə müdafiə olunur. Burada keçid məntəqəsindəki bir xətti yolda silahlı şəxslər daxil olan nəqliyyat vasitələrini incələyir və şübhəli sürücü və sərnişinləri dindirirlər. Əlavə olaraq, mülki geyimli təhlükəsizlik əməkdaşları terminalın girişinə nəzarət edir, davamlı olaraq sərnişinləri incələyir və tez-tez tullantı qutularında partlayıcı maddələrin olub olmamısını yoxlayırlar. El Alın sərnişin yoxlama sistemi 1970-ci illərdə qurulub və bu sistem

yüksək texniki vasitələrin dəstəyi ilə “psixoloji profil texnikası”na əsalanır. Bu sistem son dərəcə effektivdir və ona görə də, 1968-ci ildən El Al şirkətinin təyyarəsinin qaçırılması hadisəsi baş verməyib. Amerika Birləşmiş Ştatlarından fərqli olaraq İsrail üstünlüyü baqaj yoxlamasına deyil, sərnişinlərin ciddi şəkildə yoxlanılmasına verir. İnsan bioqrafiyasının ciddi şəkildə yoxlanılması prosesi kəşfiyyat mənbələrinə çıxışa əsaslanır və diqqətli müşahidə tələb edir ki, terrorçular müəyyən oluna bilsin. Partlayıcı maddə texnologiyasındakı inkişaf bagajda gizlədilən bombaları tapmağı çətinləşdirdiyi üçün İsrail əsas diqqəti sərnişin faktoruna yönəlmişdir. İndi plastik partlayıcılar ayaqqabı altlığı, oyuncaqlar, mobil telefonlar, paltar da daxil olmaqla, demək olar ki hər bir formada gizlədilə bilər. 11 Sentyabr hadisələrini törədən terrorçular bir neçə kiçik ölçülü kəsici alət istisna olmaqla heç bir silah yaxud da partlayıcı cihazla təchiz olunmamalarına baxmayaraq, 4 təyyarəni qaçıraraq onları silah halına çevirə bildilər. Aviasiya təhlükəsizlik mütəxəssisi David Harelə görə, bəzi növ profil sistemləri çox önəmlidir, çünki hər bir sərnişin üçün yüksək səviyyəli araşdırma aparmaq mümkün deyil. El Al sərnişinlərinə ilkin yoxlamalar üçün uçuş saatından 3 saat öncə hava limanına gəlmələri deyilir. Sərnişinlər İsrail yəhudiləri, xaricdə doğulan yəhudilər və buna bənzər qruplar şəklində qruplaşdırılır. Bu faktdır ki, El Al şirkətinin təhlükəsizlik sistemi kəşfiyyat və hüquq-mühafizə orqanlarının məlumat bazasının köməyindən istifadə etməklə cinayət ya da terror niyyəti olan şəxsləri aydınlaşdırmağa çalışan İsrail hökuməti tərəfindən idarə edilir. El Al profil sisteminin güclü tərəflərindən əlavə onun insan səhvi də daxil olmaqla, potensial təhlələri də var. Sərnişin müsaibə əsnasında müsaibə yaxşı təsir bağışlaya bilər və müsaib şübhəli işarələri görməyə bilər. Bundan əlavə El Al şirkətinin başqa hava yolu şirkətləri ilə arasında olan əlaqələrə əsasən digər hava yolu şirkətlərinin sərnişinləri Ben Quriyon hava limanından sadəcə olaraq transit məqsədilə istifadə edirlər, bu zaman onlar qısa müddət hava limanında qaldıqları üçün müsaiblər həmin sərnişinlərin bioqrafiyalarını aydınlaşdırma bilmirlər. Profil sistemindəki məhdudiyyətlər və terrorçuların hər biri haqqında məlumatın kəşfiyyat orqanlarının məlumat bazasında ola bilməməsi ehtimalına görə, El Al şirkəti əlavə ölçülər

götürmək məcburiyyətində qalır. Sərnişinlərin baqajları xüsusi nəzarətdən keçirilir [42].

İsrail aviasiyası üçün başqa təhlükə də terrorçuların yerdən Stinger kimi raketlərdən istifadə edə bilmə ehtimalıdır. Hər bir hava gəmisinə raket əleyhinə sistem yerləşdirmək həddindən artıq baha başa gəldiyinə görə, İsrail hava limanının ətraflarını yaxşı qoruyur. Şin Bet hər zaman mövcud təhlükəsizlik sistemini pozub yeni taktikalar formalaşıra bilən terrorçular daha öndə olmağa səy göstərir. İsrail təhlükəsizlik mütəxəssisləri davamlı olaraq sərnişin təyyarələrinə hücumun mümkün yollarını araşdırır, məlumatlar toplayır və təhlükəsizlik sistemindəki zəif nöqtələri düzəltməyə çalışırlar [29].

Mürəkkəb regionda yerləşməsinə və qonşuluğundakı ölkələrin çoxunda qeyri-sabitliyin və terror hadisələrinin olmasına baxmayaraq, İsrail dövləti terrorizmə qarşı uğurla mübarizə aparıb vətəndaşlarının təhlükəsizliyini təmin edə bilir. Bunun da ən böyük səbəbi dövlətin hüquq-mühafizə və kəşfiyyat orqanlarının peşəkarlığı və işlərinin öhdəsindən layiqincə gələmələridir.

FƏSİL 3. İSRAİLİN İKİTƏRƏFLİ XARİCİ ƏLAQƏLƏRİ

3.1. ABŞ və Avropa Birliyi ilə Xüsusi Münasibətlər

Hazırkı dövrdə ABŞ və İsrail arasında mövcud olan siyasi, iqtisadi, hərbi və diplomatik əlaqələrin bənzərinə rast gəlmək mümkün deyil. Bu iki dövlət arasındakı əlaqələr “xüsusi əlaqələr” olaraq adlandırılır. Beynəlxalq əlaqələrdə, hər bir ölkənin yeritdiyi xarici siyasətin əsas məqsədi öz milli maraqlarını qorumaqdır, lakin İsrail ilə əlaqələrini qiymətləndirdiyimiz zaman ABŞ-ın bu prinsipi qorunmadığını görə bilərik. ABŞ və İsrail arasındakı əlaqələr ümumi olaraq Yaxın Şərq siyasətinə təsir edə bilməkdədir. ABŞ İsraili 1948-ci il may ayının 14-də, qurulmasında 11 dəqiqə sonra tanıyan ilk dövlət olmasına baxmayaraq, bu iki ölkə arasında əlaqələr o zamanlar çox zəif inkişaf edirdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra Yaxın Şərqdə xüsusi marağı olan və SSRİ-ni bu regiondan kənarda tutmağa çalışan ABŞ, İsrail yönümlü deyil, daha çox milli maraqlarına əsaslanan siyasət yeridirdi. Buna nümunə kimi, 1956-cı il Süveyş böhranı zamanı ABŞ-ın İsrailə qarşı mövqeyini göstərə bilərik. ABŞ tərəfindən İsrailə açıq dəstəyin verilməsi, Qərb əleyhinə olan ərəblərin SSRİ-nin yanında yer alması ilə nəticələnə bilərdi. 1967-ci ildəki “6 günlük” müharibədə İsrailin Misir, Suriya və İordaniyaya qarşı açıq qələbəsi onun, regionda “strateji ölkə” olduğunu ortaya çıxarmışdı. 1970-ci illərin sonlarında SSRİ-nin Əfqanıstanı işğal etməsi, İranda çevrilişin reallaşması, ABŞ-ın gözündə İsrailin strateji dəyərini artırdı. 1989-cu ildə, R. Reyqanın ikinci hakimiyyəti dövründə İsrailə NATO üzvü olmayan ən önəmli müttəfiq statusu verilmişdi.

“Soyuq müharibə” zamanı ABŞ bəzən İsrailə verdiyi dəstəyin mənfi nəticələri ilə də qarşılaşmışdır. Buna nümunə kimi, ABŞ-ın Yom Kipur müharibəsində İsraili dəstəkləməsinə etiraz olaraq ərəb ölkələri tərəfindən 1973-cü ildə Kanada, Yaponiya, Niderland, Birləşmiş Krallıq və ABŞ-a qarşı tətbiq edilən neft embarqosunu göstərə bilərik. Bu embarqo nəticəsində neft qiymətləri əhəmiyyətli dərəcədə qalxdı [76].

ABŞ-ın İsraili müdafiə etməli olduğunu vurğulayan qüvvələr bir neçə əsas göstəricilər. İsrail zəif və düşmənlərlə əhatə olunmuş ölkədir, İsrail Yaxın Şərqdə

demokratiya ilə idarə edilən tək ölkədir və bu demokratiya qorunmalıdır, yəhudi xalqı tarix boyu çoxlu zülmə məruz qalmışdır və İsrailin davranışları, əxlaqi nöqtədən rəqiblərindən daha üstündür.

İsrailə əlaqələr ABŞ-ın Yaxın Şərq siyasətində önəmli rola malikdir. Elə buna görə də Konqres İsrailə yaxın əlaqələrin həyat keçirilməsinə əhəmiyyətli dərəcədə önəm verir. Konqresin İsrail üçün əsas dəstəyi “xarici yardım”dır. 1985-ci ildən Konqres İsrailə illik 3 milyard dollar yardım göstərir. İsrail ikinci dünya müharibəsindən bəri, ABŞ-dan ən çox yardım alan ölkədir ki, bu rəqəm inflasiya nəzərə alınmadan, 121 milyard dollar təşkil edir. Keçmişdə əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi yardım almasına baxmayaraq, hazırkı vaxtda ABŞ yardımlarının təxminən hamısı İsrailə hərbi yardım formasında verilir. Maliyyə və hərbi yardımdan əlavə olaraq, ABŞ, İsraili siyasi yardımla da təmin edir. ABŞ-ın BMT Təhlükəsizlik Şurasında 83 dəfə istifadə etdiyi veto hüququnun 42-si İsrailə bağlı olub. ABŞ 1991-2011-ci illər arasında 24 vetodan 15-ni İsraili qorumaq üçün istifadə etmişdir.

“Soyuq müharibə” sonrası ABŞ- İsrail əlaqələrində yeni mərhələ başlandı. 1990-cı illərdə Prezident B. Klinton İsrail-Fələstin münaqişəsinin sona çatmasına və sülhün əldə olunmasına çalışdı. Klinton Oslo Sövdələşmələrinin əsas təşəbbüsçülərindən biri idi. 1995-ci ildə Klinton, sui-qəsdə məruz qalmış baş nazir Yitzhak Rabinin dəfnində iştirak etmək üçün Qüdsə gəldi. 1996-cı ildə İsrailə səfərinin ardından Klinton, İsrailə anti-terror fəaliyyətini həyata keçirmək üçün 100 milyon, raket əleyhinə müdafiə üçün 250 milyon dollar yardım təklif etdi.

2001-ci il 11 sentyabr hadisələrinin ardından ABŞ və İsrail əlaqələrində müəyyən anlaşılmazlıqlar baş verdi. Terrorizmə qarşı ərəb dünyasının dəstəyini qazanmağa çalışan Corc Buş, Fələstin məsələsini həll etməyi hədəfləyirdi. 2001-ci ilin oktyabr ayında İsrail baş naziri A. Şaron Buş administrasiyasını terrorizmə qarşı mübarizədə ərəblərin dəstəyini qazanmaq üçün fələstinlilərlə xoş rəftar etməkdə günahlandırır.

2003-cü ildə ikinci İntifada nəticəsində İsrail iqtisadiyyatında çöküş baş verdi. ABŞ İsraili 9 milyon dollarlıq şərtli kreditlə təmin etdi. 2006-cı ildə Konqres İsrailin hərbi hava qüvvələrinin yanacaq təminatını təmin edilməsi üçün 210 milyon dollar dəyərində

vəsait ayırdığını bildirdi. Hərbi hava qüvvələrinə ayrılan yanacaq İsrail təyyarələri tərəfindən regionda sülh və təhlükəsizliyi qorumaq üçün istifadə ediləcəkdə.

İsrail- ABŞ əlaqələri, 2009-cu ildə ikinci dəfə baş nazir seçilən B. Netanyahu ilə ABŞ-ın yeni prezidenti B. Obamanın hakimiyyəti dövründə biraz gərginləşdi. Hakimiyyətə gəldikdən sonra B. Obama İsrailə Fələstin arasında sülhə nail olmağı qarşısına məqsəd qoymuşdu. O, B. Netanyahuya Fələstin dövlətini tanımaq və fələstinlilərlə danışıqlara başlamaq üçün təzyiq göstərdi. Nəticədə B. Netanyahu razılaşdı və ABŞ-ın istəyinə uyğun olaraq İsrail, İordan çayının qərb sahilində məskunlaşmanı 10 aylıq dondurdu, lakin Şərqi Qüdsdə inşaat işlərini davam etdirdi.

2009-cu ildə Obama, “bunker buster” bombalarının İsrailə satılmasına razılıq verən ilk ABŞ prezidenti oldu. Bu satış ABŞ-ın İsraili İrana hücum üçün silahlandırması kimi anlaşıla biləcəyindən gizlin saxlanıldı. 2011-ci ildə Obama administrasiyası BMT-nin İsrailin İordan çayının qərb sahilində məskunlaşmasının qanunsuz olduğunu elan edən qətnaməsinə veto qoydu.

2010-cu ilin martında ABŞ-ın vitse prezidenti Co Baydenin İsrailə ziyarəti zamanı İsrail Şərqi Qüdsdə yaşayış məskənlərinin tikintisini davam etdirəcəyini elan etdi. Bu hadisə son illər ərzində iki müttəfiq arasında ən ciddi qalmaqal olaraq təsvir edildi. ABŞ dövlət katibi Hillari Klinton qeyd etdi ki, İsrailin Şərqi Qüdsdə yaşayış məskənlərinin tikintisini davam etdirməsi ABŞ- israil əlaqələrinə zərər vurur. Şərqi Qüds beynəlxalq cəmiyyət görə, İsrail tərəfindən işğal edilmiş ərazi olaraq qəbul edilsə də, İsrail ərazini ilhaq etdiyini iddia etdi. Qısa zaman sonra B. Obama ABŞ dövlət katibi Hillari Klintonu dörd bəndli ultimatumu baş nazir B. Netanyahuya təqdim etmək üçün təlimatlandırdı. Bu ultimatumu görə, İsrail işğal olunmuş ərazilərdə yaşayış məskənlərinin salınmasının ləğv etməli, Şərqi Qüdsdə inşaatı dayandırılmalı, fələstinlilərlə sülh istədiyini göstərmək üçün yüzlərlə fələstinli məhkumu azad etməli və Qüdsün bölünməsinə müzakirə etməyə razılaşmalı idi. 2010-cu ilin martında Obama və Netanyahu Ağ Evdə görüşdülər. Görüş zamanı Obama İsraildən məskunlaşmanın dondurulmasının vaxtını uzatmağı, Şərqi Qüdsdə yəhudi məskunlaşmasını dondurmağı və qoşunlarını ikinci intifadadan öncə mövcud olmuş sərhədlərə qaytarmağı tələb etdi. 2011-ci ilin 19 mayında Obama xarici siyasət

çıxışı zamanı tərəfləri qarşılıqlı şəkildə razılaşdırılmış torpaq mübadiləsi yolu ilə 1967- ci il öncəsi sərhədlərə qayıtmağa çağırırdı. Netanyahu bunu rədd etdi. Çıxış B. Obamanın B. Netanyahu ilə görüşündən bir gün öncə edilmişdi. B. Obama Mayın 22-də Amerika İsrail İctimai İşlər Komitəsindəki çıxışında bu mövqeyini, “1967-ci il sərhədlərinin qarşılıqlı razılaşdırılmış mübadiləsini” təkrar qeyd etdi. Onun fikrincə tərəflər özləri sərhədləri müzakirə etməli idilər. Bu, tərəflərə son 44 il ərzində İsrail və Fələstin sərhədləri daxilində baş vermiş demoqrafik dəyişiklikləri nəzərə almaq üçün fürsət verəcəkdi. Onun fikrincə əsas məqsəd iki xalq üçün iki dövlətin qurulması idi. Netanyahu 24 mayda konqresdəki çıxışında qeyd edirdi ki, İsrail 1967-ci ildəki müdafiəsiz sərhədlərə geri dönməyəcək. 20 Sentyabr 2011-ci ildə prezident Obama qeyd edirdi ki, ABŞ BMT-də Fələstin dövlətinin qurulması müraciətinə veto qoyacaqdır, çünki “sülh üçün qısa yol yoxdur.” Bu o mənaya gəlirdi ki, Fələstin dövlətinin qurulması İsrailə olan danışıqların nəticəsindən asılıdır. 1 aprel 2011-ci ildə ABŞ-ın BMT-dəki səfiri Samantha Power administrasiyanın mövqeyini təsdiq edərək qeyd etdi ki, ABŞ Fələstinin bir tərəfli dövlətçilik cəhdlərinə qarşı çıxacaq.

İsrailə ABŞ arasındakı başqa bir anlaşmazlıq Cenevrədə İranın nüvə proqramı ilə bağlı qəbul edilmiş müvəqqəti müqavilə ilə bağlı idi. Baş nazir Netanyahu bunu kəskin tənqid edərək “tarixi yanlış”, maliyyə naziri Naftali Bennett isə “çox pis sövdələşmə” adlandırırdılar lakin Kadima partiyasının sədri Shaul Mofaz, müxalif lider İsaac Herzog, Amanın sabiq sədri Amos Yadlin kimi şəxslər bu müqaviləni müdafiə etdilər və Vaşinqton ilə yaxın əlaqələrin qorunmasının önəmini vurğuladılar.

Bar İlan universitetinin Begin- Sadat Strateji Araşdırmalar Mərkəzi 2014-cü ilin noyabr ayında ictimai araşdırma həyata keçirdi. Bu araşdırma göstərdi ki, İsrail cəmiyyətinin 96 faizi ölkənin ABŞ-la əlaqələrinin önəmli, ya da çox önəmli olduğunu hiss edirdi. Həmçinin respondentlər ABŞ-ın sadıq müttəfiq olduğuna və İsrailə qarşı təhdid olduğu zaman onun yardımına gələcəyinə inanırdılar. Bunun əksinə olaraq, sadəcə 37% prezident B. Obamanın İsrailə qarşı müsbət münasibətinin olduğuna inanırdı (24% neytral idi).

2016-cı ilin dekabr ayında BMT Təhlükəsizlik Şurası işğal edilmiş ərazilərdə İsrailin məskunlaşma siyasətini dayandırması üçün qətnamə qəbul etdi. Qətnamə

BMT TŞ-da 14 lehinə qərarla qəbul edildi. ABŞ 2011-ci ildə buna oxşar qətnaməyə veto qoymasına baxmayaraq, 2016-cı ildə BMT-dəki səfirini bitərəf qalmaqla təlimatlandırdı. B. Netanyahu iddia etdi ki, “ABŞ bu qətnaməni irəli sürən dövlətlərə qarşı İsraili nəinki müdafiə etdi, hətta onlarla pərdə arxasında razılaşdı.” O əlavə etdi ki, “İsrail, yeni seçilən prezident Tramp və Konqresdəki bütün respublikaçı və demokrat dostları ilə bu cəfəng qətnamənin zərərli təsirlərini aradan qaldırmaq üçün çalışmağı gözləyir.” 2016-cı il dekabr ayının 28-də ABŞ dövlət katibi Con Keri öz çıxışında İsrailin məskunlaşma siyasətini sərt tənqid etdi. Netanyahu da öz növbəsində BMT qətnaməsi və Kerinin çıxışını tənqid etdi. 2017-ci il yanvar ayının 5-də ABŞ Təmsilçilər Məclisi 80 səsə qarşı 342 səslə BMT qətnaməsini pislədi.

Yuxarıda qeyd edilənlərdən bu nəticəyə gələ bilərik ki, ABŞ- İsrail əlaqələri strateji müttəfiqlik səviyyəsindədir. Yarandığı gündən İsrail ABŞ-ın həm iqtisadi, həm hərbi, həm də siyasi və diplomatik yardımını ciddi şəkildə hiss etmişdir. ABŞ bəzən öz milli maraqlarını, xüsusilə də “soyuq müharibə” dövründə İsrailə əlaqələrə qurban vermişdir. İndiyədək BMT-də İsrail əleyhinə qəbul edilən qətnamələrdə ABŞ veto hüququnu maksimum şəkildə istifadə etmişdir, lakin bununla belə ABŞ- İsrail əlaqələri stabil əlaqələr deyil, yuxarıda yazılanlardan da aydın olduğu kimi, müxtəlif zamanlarda bu əlaqələr durğunluq mərhələsi yaşaya bilər. Xüsusilə də soyuq müharibə sonrası ABŞ-ın Yaxın Şərqdə aktiv siyasəti bu əlaqələrə təsir edir.

Tarixi və iqtisadi şəraitə görə Avropa Birliyi və İsrail yaxın tərəfdaşdırlar. Tərəflər arasındakı əlaqələr Avropa Qonşuluq Siyasəti, Avro- Aralıq Dənizi Əməkdaşlığı və Aralıq Dənizi Birliyində ələ alınır. İsrail üçün Avropa Birliyi sadəcə olaraq ən böyük və mənfəətli deyil, eyni zamanda ən yaxın bazardır. Ətrafındakı ərəb qonşularının onu boykot etməsi səbəbindən İsrail Yaxın Şərqi kənarındakı bazarlara inteqrasiya etməkdə maraqlıdır. 2010-cu ildə AB İsrailin 25,6 milyard avroluq ümumi ticarət dövriyyəsi ilə ən böyük ticarət tərəfdaşı idi. Həmin il AB İsrailin idxalında birinci, ixracında ikinci yeri tuturdu. İsrail- AB əlaqələrinin iqtisadi sahədə müsbət olmasına baxmayaraq, siyasi sahədə İsrailin yeritdiyi Fələstin siyasətinə görə müsbət deyil.

İsrail, 1957-ci ildə Avropa İqtisadi Birliyi qurulan gündən ona marağını nümayiş etdirir. Tərəflər arasında diplomatik əlaqələr 1959-cu ildə başladı. 1975-ci ildə ilk azad ticarət zonası müqaviləsi imzalandı. 1994-cü ildə Avropa Birliyi Şurasının Almaniyanın Essen şəhərində keçirilən iclasında AB İsrailə xüsusi əlaqələr qurmaq istədiyinin işarəsini verdi. Orda qeyd edilirdi ki, İsrail qarşılıqlı və ümumi maraqlar çərçivəsində AB ilə xüsusi əlaqələrin xeyrini görməlidir. Əsas hüquqi əlaqələr 1995-ci ildə imzalanmış Assosiasiya müqaviləsi ilə tənzimlənir. Bu müqavilənin birinci maddəsində azad ticarət, siyasi dialoq və iqtisadi əməkdaşlıq qeyd edilirdisə, ikinci maddəsində tərəflər arasındakı əlaqələrin demokratik prinsiplərə və universal insan hüquqları bəyannaməsində qeyd edilən təməl insan hüquqlarına hörmətlə yanaşılmalı olmaları vurğulanırdı. Assosiasiya müqaviləsi 2000-ci ildə 15 ölkənin parlamenti, Avropa parlamenti və Knessetin ratifikasiyasının ardından qüvvəyə mindi və 1975-ci ildən qüvvədə olan əməkdaşlıq müqaviləsini əvəzlədi. İsrailə bu müqavilə sənaye məhsulları üçün azad, kənd təsərrüfatı məhsulları üçün güzəştli ticarəti özündə birləşdirir və 2005-ci ildən xidmətlər və ferma məhsulları ticarətinin liberallaşmasına fürsət açırdı. Assosiasiya müqaviləsi AB və İsrail arasındakı əlaqələrdə iki orqan formalaşdırdı. Nazirlər tərəfindən təşkil olunan AB- İsrail Assosiasiya Şurası və daha yüksək şəxslər tərəfindən təşkil olunan AB- İsrail Assosiasiya Komitəsi siyasi, iqtisadi, həmçinin ikitərəfli və regional əməkdaşlığı müzakirə etmək üçün müntəzəm olaraq görüşürdülər.

1996-cı ildən İsrail AB-nın Araşdırma və İnkişaf Çərçivə Proqramının tam iştirakçısı oldu. İsrail bu proqrama əhəmiyyətli dərəcədə vəsait ödəyir və nəticədə özünün institut və şirkətləri AB-nın araşdırma və inkişaf fondlarına giriş əldə edirdilər. İsrail 1995-ci ildən Avropa- Aralıq Dənizi Əməkdaşlığı, 2008-ci ildən Aralıq Dənizi Birliyi və 2003-cü ildən Avropa Qonşuluq Siyasətində yer alır.

İsrail, Avropa Qonşuluq Siyasəti çərçivəsində AB- İsrail fəaliyyət planını 2004-cü ilin dekabr ayında qəbul etdi. Bu planın məqsədi gələcək əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün zəmin hazırlamaq idi. Avropa Birliyi- İsrail Assosiasiya Komitəsinin sərəncamında olan 10 alt komitə quruldu. Bunların məqsədi Assosiasiya müqaviləsi və Fəaliyyət Planında ortaya qoyulan sahələrdə AB-İsrail əməkdaşlığını

müzakirə etmək idi. Avropa Qonşuluq Siyasətinin məqsədi AB ilə qonşu olan tərəfdaş ölkələrə AB-nin daxili bazarına giriş şansı vermək idi. Bu, AQS-nin ən inkişaf etmiş ölkəsi olan İsrailin bu siyasətin mümkün etdiyi vasitələrdən effektiv istifadə etməsi üçün fürsət idi, lakin bu inteqrasiya, demokratik prinsiplərə və insan hüquqlarına hörmətin nümayiş etdirilməsini tələb edirdi. İsrail özünü demokratik ölkə olaraq qəbul etdiyi üçün tam hüquqlu insan hüquqları alt komitəsinin qurulmasını qəbul etmədi. Bu komitə ölkədə insan hüquqlarının qorunması səviyyəsini yoxlamalı idi. Siyasi Dialoq və Əməkdaşlıq Alt Komitəsi quruldu. Bu komitənin görüşləri zamanı bir çox məsələlərlə yanaşı, AB İsrailin işğal edilmiş Fələstin torpaqlarındakı siyasətini də müzakirə edirdi. İsrailin işğal edilmiş Fələstin torpaqlarındakı siyasətini, AB- İsrail əlaqələrində ən yüksək forumu olan Assosiasiya Şurasının görüşlərində də toxunulurdu. AQS ölkələri sadəcə olaraq, Birliyə üzv olan ölkələr üçün açıq olan bəzi proqramlarda iştirak edə bilirdilər. İştirak üçün Assosiasiya müqaviləsinə əlavə olunmuş protokolun Şura və AQS ölkəsi tərəfindən imzalanması və təsdiq üçün Avropa Parlamentinə təqdim edilməsi şərt idi. İsrailin proqramlarda iştirak etməsi üçün tamamladığı protokollar 2008-ci ilin aprel ayında imzalandı, lakin avqust ayında siyasi səbəblərə görə dayandırıldı. Bununla belə, İsrailin Avropa Birliyinin proqramlarında iştirakı Aralıq dənizinin sahilində yerləşən digər ölkələrdən fərqlənir. Buna misal kimi, İsrailin 1996-cı ildən AB Araşdırma və İnkişaf Proqramında iştirakını göstərə bilərik, baxmayaraq ki, digər ölkələrin bu kimi proqramlarda iştirakı yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, xüsusi prosedura tələb edir.

İsrailə Avropa Birliyi arasında müzakirələrə və anlaşmazlığa səbəb olan ən böyük məsələlərdən biri də işğal altında olan torpaqlarda istehsal olunan məhsulların İsrail malı olaraq qəbul edilməməsi və onların azad ticarət müqaviləsinə daxil olmamasıdır. 1998-ci ildən İsrail və AB, işğal altında olan torpaqlarda istehsal olunan məhsulların hansı şərtlər daxilində AB-yə ixracının həyata keçirilməsi məsələsində fikir ayrılığına gəlirlər. İsrail iddia edir ki, bu mallar onun gömrük ərazisi daxilində istehsal olunmuşlar, ona görə də Assosiasiya müqaviləsinə tabe tutulun güzəştli rəftar görməlidirlər. AB təsdiq edir ki, ərazilər İsrailə məxsus deyil və bu malların Assosiasiya müqaviləsi çərçivəsində güzəştli rəftar görməsi beynəlxalq hüquqa

ziddir. Avropa Birliyindən fərqli olaraq, ABŞ 1985-ci ildə bu ərazilərdən məhsulların azad ticarət müqaviləsi çərçivəsində ixrac edildiyini etiraf edir. Bu məsələnin həlli 2004-cü ildə müzakirə edildi. İsrail ixrac etdiyi məhsullar üçün dəqiq istehsal yerini bildirən məişət sertifikatı verməli idi, beləliklə AB gömrük rəsmiləri yalnız İsraildən gələn mallara güzəştlər tətbiq etməli idi. Bu, faktiki olaraq AB-nin işğal altında olan torpaqların İsrailin ərazisi kimi tanımadığı mənasına gəlirdi. 2010-cu ildə Avropa Ədalət Məhkəməsi verdiyi qərarla təsdiq etdi ki, işğal altında olan ərazilərdə istehsal olunan mallara Assosiasiya müqaviləsi çərçivəsində güzəştli rüsum tətbiq oluna bilməz. 2015-ci ildə tərəflər arasında olan əlaqələr bu məsələyə görə gərginləşmişdir. Xarici işlər nazirliyi İsrailin AB ilə fərqli platformalardakı əlaqələrini, AB-nin İordan çayının Qərb sahili bölgəsində İsrail mallarının etiketlənməsi ilə əlaqədar atdığı addıma görə təxirə saldığını açıqlamışdı.

İki tərəf arasında olan ticarət dövriyyəsi yüksək səviyyədədir 2016-cı ildə tərəflər arasındakı ticarət dövriyyəsi 34 milyard avro təşkil etmişdir. Tərəflər arasında olan ticarət dövriyyəsində müsbət saldo AB-nin xeyrinədir.

İsrailin yerləşdiyi regionda bir çox dövlətin İsraili boykot etməsi və iqtisadi əlaqələr qurmamasına görə Avropa Birliyi İsrail iqtisadiyyatı üçün müəyyən mənada nəfəslik rolunu oynayır. İsrail Avropa Birliyini, öz iqtisadi maraqlarını təmin etmək üçün ən böyük bazar kimi görür. Bu bazar həm ərazi olaraq İsrailə yaxındır, həm də həcm olaraq böyükdür, lakin iqtisadi sahədə əlaqələrin əla səviyyədə olmasına baxmayaraq, siyasi sahədə əlaqələr bu həddə çatmamışdır. Xüsusilə də, Avropa Birliyi İsrailin Fələstin və Livana qarşı yeritdiyi siyasəti tənqid edir, hadisələrin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll edilməsinin üzərində durur. Bu səbəbə görə də İsrail Avropa Birliyi ilə siyasi əlaqələrini də iqtisadi əlaqələr səviyyəsinə gətirmək istəyirsə, Fələstin və Livan məsələlərində beynəlxalq hüququn prinsiplərinə əsaslanmalıdır [70].

3.2. Keçmiş sovet respublikalarının İsrailin xarici siyasətində yeri

SSRİ-nin süqutu ilə “soyuq müharibə”nin sona çatması nəticəsində keçmiş sovet ölkələrindən İsrailə yeni köç dalğası başladı. 1882-ci ildən başlayan və 5 dövrə bölünən Aliyanın (Diasporada yaşayan yəhudilərin İsrailə köçünə verilmiş addır) 5-ci dövrü birbaşa olaraq köhnə SSRİ ölkələrindən İsrailə köç edən yəhudilərin adı ilə bağlıdır. Aliyanın 1989-cu ildə başlayan 5-ci dövrü nəticəsində 1 milyondan çox yəhudi köhnə SSRİ ölkələrindən İsrailə köç etmişdir. SSRİ məkanından köç edənlər arasında ali təhsillilər üstünlük təşkil edirdi. Bu da İsrailin faydalı insan kapitalının və iqtisadiyyatının daha da inkişaf etməsinə müsbət təsir göstərmişdir. İsrailin yüksək texnologiyalar ölkəsi kimi formalaşmasında Rusiyadan gələn miqrantların böyük rolu olmuşdur. 1989-cu ildə İsraildə sadəcə olaraq 30.000 mühəndis və 15.000 həkim var idisə, 1990-cı ildə keçmiş sovet ölkələrindən 57.000 mühəndis və 12.000 həkim İsrailə köç etdi. Bu köç nəticəsində İsraildə rusdilli yəhudilərin sayı kəskin artmış və rus dili ən çox istifadə edilən üçüncü dil halına gəlmişdir. Bu ölkələrdən gələn yəhudilər İsrailin siyasi və iqtisadi həyatına tez uyğunlaşmış və fəal şəkildə iştirak etmişlər. Bu insanlar həm də İsrailin keçmiş sovet ölkələri ilə əlaqələrinin qurulmasında aktiv rol oynayırlar. 2016-cı ilin əvvəllərində prezident Putin qeyd etdi ki, “Rusiya və İsrail xüsusi əlaqələrini inkişaf etdirmişlər, buna səbəb isə 1,5 milyon İsrail vətəndaşının keçmiş sovet ölkələrindən gəlməsi və onların rus dilinin, mədəniyyətinin və təfəkkürünün daşıyıcısı olmalarıdır. Onlar Rusiyadakı yaxınları və dostları ilə əlaqələri qoruyurlar və bu dövlətlərarası əlaqələri xüsusiləşdirir.”

1991-cı ilin oktyabr ayında SSRİ və İsrail 1967-ci ildə “6 günlük” müharibə zamanı zəifləmiş diplomatik əlaqələri bərpa etmək üçün razılaşıdılar. Bu anlaşmadan iki ay sonra SSRİ süqut etdi və yerində Rusiya da daxil olmaqla, İsrailə münasibətləri olan 15 müstəqil dövlət formalaşdı. “Soyuq müharibə” zamanı əks cəbhələrdə yer almalarına baxmayaraq, 1991-ci ildən sonra tərəflər arasında əlaqələr istiləşməyə başladı. 1991-ci ildə Aleksandır Bovin SSRİ-nin İsraildəki səfiri təyin edildi və SSRİ dağıldıqdan sonra da vəzifəsinə Rusiya səfiri kimi davam etdi.

Rusiyanın Tel-Əviv şəhərində səfirliyi, Hayfa şəhərində konsulluğu, İsrailin isə Moskva şəhərində səfirliyi, Yekaterinburqda baş konsulluğu fəaliyyət göstərir.

İsrail keçmiş sovet ölkələrindən başqa, rus dilinin ən çox istifadə olunduğu üçüncü ölkədir. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, çoxlu sayda yəhudinin keçmiş SSRİ ölkələrindən İsrailə köç etməsi nəticəsində bu ölkədə rusdində qəzetlər çap olumağa və televiziya kanalları fəaliyyət göstərməyə başladı. Bütün bunlar iki ölkə arasındakı əlaqələrin müsbətə doğru dəyişməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Ona görə də, İsrail xarici işlər naziri Ariyel Şaron Rusiya ilə dostluq münasibətlərinin inkişafında maraqlı idi. O qeyd edirdi ki, rusdilli əhali İsraildə seçkinin nəticələrini müəyyən edəcək. Bununla belə Rusiya ilə İsrailin əlaqələri 2000-ci ildə Vladimir Putinin Rusiya prezidenti seçilməsi, 2001-ci ildə isə Putini “İsrailin həqiqi dostu” adlandıran Ariyel Şaronun İsrail baş naziri seçilməsi ilə inkişaf etdi.

2000-ci ildə Rusiyada hakimiyyətə gələn Putin Rusiyanı Yaxın Şərqdə önəmli aktor halına gətirməyin yollarını axtardı və bunun üçün ənənəvi dost və rəqiblərlə əməkdaşlığa başladı. O, bu siyasəti ilə Rusiyanın maraqları üçün pragmatik cərəivədə hərəkət edirdi. Bu siyasətə İsrailə pozulan əlaqələri inkişaf etdirmək də daxil idi. 2005-ci ildə professor Mark Katzin da yazdığı kimi, “Putin nə Vaşinqtonu, nə də daxili auditoriyanı razı salmağa çalışırdı. Sadəcə olaraq, Moskvanın yeni Yaxın Şərq siyasəti Putinin Rusiya maraqlarının şəxsi hesablamasının nəticəsidir.” Bir neçə faktor Rusiyanı İsrail yönümlü siyasət yeritməyə yönəltdi. Bunlardan biri Rusiyanın 1990-cı illərdən başlayan Çeçenistan müharibəsi idi. Digər amil Rusiyanın Yaxın Şərqdə iqtisadi əlaqələrini inkişaf etdirmək istəməsi idi. Rusiya nanotexnologiya sahələri də daxil olmaqla, bir çox sahələrdə İsrailə əməkdaşlıq edir. 2005-ci ildə 1 milyard dollar olan ikitərəfli ticarət 2014-cü ildə 3,5 milyard dollara yüksəldi. Bu rəqəm Rusiyanın Misirlə olan ticarətindən yüksəkdir. İsrailin Rusiyaya təxminən 1,5 milyard dollarlıq ixracı və bu ölkədən 2 milyard dollarlıq idxalı ABŞ-la olan ticarət əlaqələri ilə müqayisədə çox azdır. Bununla belə, Rusiya və İsrail arasında iqtisadi və ticarət əlaqələrini inkişaf etdirmək üçün çox böyük imkanlar var. İsraili ziyarət edən turist sayına görə Rusiya vətəndaşları ABŞ-dan sonra ikinci yerdə qərarlaşırlar ki, bu da İsraildə turizmin inkişafında müsbət rol oynayır. Energetika sahəsində də Rusiya

və İsrail arasında yaxın əlaqələr mövcuddur. İsrail öz neft ehtiyaclarının müəyyən hissəsini Rusiya hesabına təmin edir. Rusiya və İsrail arasında əlaqələrin inkişaf etməsi üçün digər səbəb, yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, İsraildə 1 milyondan çox rusdilli vətəndaşın yaşamasıdır [60].

Rusiya Yaxın Şərqi regionunda önəmli aktor halına gəlib Qərbin xüsusilə də, ABŞ-ın bu regiondakı rolunu azaltmağa çalışır. Buna görə də, İsrail-Fələstin sülh prosesində aktiv rol almağa çalışır. 2002-ci ildə münaqişənin sülh yolu ilə tənzimlənməsinə çalışan “Dördlüyə” Rusiyanın da daxil olması təsadüfi deyil. 2012-ci ilin iyun ayında İsrailə səfər edən Putin İsrail prezidenti Şimon Pereslə görüşündə qeyd etdi ki, “Yaxın Şərqdə İsrail əhalisi üçün sülh və əmin-amanlığın təmin edilməsi Rusiyanın milli marağındadır. SSRİ-nin İsrail dövlətinin qurulmasının təşəbbüskar və dəstəkçilərindən olması təsadüfi deyil.”

İsrail-Rusiya ikitərəfli əlaqələrində inkişafa baxmayaraq, iki ölkə arasında əhəmiyyətli dərəcədə fikir ayrılıqları da mövcuddur. Rusiyanın Yaxın Şərqi regionunda yeritdiyi siyasət İsrail dövlətini ciddi şəkildə narahat edir. Rusiyanın İran ilə strateji əlaqələrinin olması və Suriyada Əsəd rejimini dəstəkləməsi İsrail ilə arasındakı əlaqələrin zəifləməsinə gətirib çıxarır. 2006-cı ildə İsrail qoşunları, Şərqi Livanda Hizbullahın Rusiya istehsalı olan Kornet-E və Metis-M tank əleyhinə silahlara sahib olması haqqında sübutlar tapdı. 2007-ci ildə Rusiya İsrailin bu ittihamlarına cavab olaraq bildirdi ki, o, silahların kim tərəfindən terrorçulara verilməsi və gələcəkdə bu kimi halların qarşısını almaq üçün araşdırmalar aparır. Bu iki ölkə arasında pozulmaqda olan əlaqələri gərginləşdirdi. İsrailin Rusiya ilə İranın nüvə proqramı məsələsində də maraqları üst-üstə düşür. 2007-ci ildə Rusiya İrana S-300-zenit raket sistemlərinin satmağa razılıq verdi. Anlaşma 2010-cu ildə Medvedyevin prezidentliyi dövründə dayandırıldı, lakin Putinin yenidən prezident seçilməsi və ABŞ-la gərginliyin artmasından sonra 2015-ci ildə Rusiya bu sistemlərin İrana satılmasına razılıq verdi.

2006-cı ildə Putinin dəvəti ilə Həmas rəhbəri Moskvaya gəldi. Putin, İsrailin əksinə olaraq, Həması terror təşkilatı kimi tanımaqdan imtina etdi. Bundan başqa Rusiyanın İranın nüvə proqramını dəstəkləməsi və Suriyaya silah satışını həyata

keçirməsi Rusiyanın İsrail ilə münasibətlərinə mənfi təsir göstərir. Rusiyanın Qərbin əksinə olaraq, İranın nüvə proqramını dəstəkləməsi və S-300 zenit raket kompleksini İrana satması İsrailin maraqlarına zidd gəlir. Bununla belə, İsrail Ukrayna məsələsində Rusiyanın hərəkətlərini tənqid etməkdən çəkindi və Kiyevə silah satmadı, lakin 2016-cı ildə İran üzərindən beynəlxalq sanksiyaların qalxmasının ardından Rusiya və İran öz aralarında 8 milyard dollar dəyərində silah ticarəti etmək istəklərini açıqladılar.

Bu iki ölkə arasında əlaqələr Suriya məsələsində də problemlərlə qarşılaşır. 2005-ci ildə Rusiya Suriyanın SSRİ zamanı götürdüyü və Rusiyaya qaytarmalı olduğu borcların 73 faizini bağışladı. Bunun qarşılığında Suriya Rusiyadan milyardlarla dollar dəyərində silahlar aldı. 1971-ci ildən Rusiyanın Tartusda dəniz bazası var və 2015-ci ildə Khmeimimdə aviabaza açdı. Suriyada yüksək texnologiyalı hərbi təyyarələrin və S-400 zenit raket kompleksinin olması İsrailin Livanda və Suriyadakı Hizbullah hədəflərinin vurulmasındakı işini çətinləşdirir.

Putinin Suriya məsələsinə müdaxiləsi Yaxın Şərqdəki situasiyanı İsrail üçün mürəkkəbləşdirir. Baş nazir B. Netanyahu 2015-ci ilin sentyabr ayında Moskvada Putinlə görüşdü. Görüş Rusiyanın Suriyaya müdaxiləsində İsrailin narahatlığını azaltmaq üçün planlaşdırılmışdı. Görüşdən sonra Netanyahu qeyd etdi ki, “Suriya məsələsində mən öz məqsədlərimi izah etdim. Bunlar, əhalimin və ölkəmin təhlükəsizliyini qorumaqdır. Rusiyanın fərqli maraqları var, lakin onlar toqquşmamalıdır.” Ancaq Suriyanın cənubunda Hizbullah və İranın aktiv rol oynaması İsrail üçün ciddi problemlərə səbəb ola bilər. Həmçinin Rusiyanın Suriyada Bəşər Əsəd rejimini qoruması İranın regiondakı təsirini gücləndirir və bu İsrailin regiondakı maraqları ilə üst-üstə düşür. Buna görə də, Əsədin hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması və Suriyada rejimin dəyişdirilməsi İsrailin təhlükəsizlik maraqlarına xidmət edəcək. 2017-ci ilin may ayının əvvəllərində Netanyahu bildirdi ki, o, Rusiya prezidenti V. Putin ilə görüşündə İsrail və Rusiyanın Suriya məsələsində əməkdaşlıq etməməsinin iki ölkə arasında münaqişəyə gətirib çıxardacağını demişdir. “Ya bir-birimizlə toqquşmamaq üçün qoşunlarımız əməkdaşlıq edəcək, ya da biz münaqişə həddinə çatacağıq. Mən əməkdaşlığı toqquşmadan üstün tuturam.” Baş nazir B. Netanyahu Rusiyanın Suriyaya müdaxiləsinin başlamasından dərhal sonra V

Putinə bildirdi ki, İsrail silahlı qüvvələri İranın Suriya vasitəsi ilə Livandakı Hizbullah təşkilatına silah nəqliyyatının qarşısını alacaq. Bununla belə İsrail Rusiyanı Yaxın Şərqdə önəmli oyunçu olaraq görür və tərəflərdən heç biri aralarında ciddi böhranın baş verməsini istəmir. Rusiya və İsrail əlaqələrini iqtisadi və hərbi sahələrdə inkişaf etdirmək potensialına malikdirlər. 2016-cı ilin fevral ayında Rusiya və İsrailin bəzi mətbuat vasitələri iki ölkə arasında azad ticarət zonası haqqında müqavilənin imzalanmasının planlaşdırıldığını qeyd etdilər, lakin Putini ən çox siyasət maraqlandırır. Rusiya İrana dəstək verməyə və Suriyada Əsəd rejimini müdafiə etməyə davam etdiyi halda İsrail ilə arasındakı münasibətlər “soyuq” olaraq qalacaqdır, lakin aralarındakı fikir ayrılıqlarına və bəzi məsələlərdə maraqlarının üst-üstə düşməsinə baxmayaraq, İsrail və Rusiyanın əlaqələrini inkişaf etdirmələri üçün kifayət qədər imkana malik olduqlarını deyə bilərik [51].

Ətrafında yerləşən ölkələrlə, xüsusilə də ərəb ölkələri ilə soyuq münasibətlərə sahib olduğuna görə İsrail digər dövlətlərlə yaxın münasibətlərin qurulmasına çalışır. Bu nöqtədə strateji ərazidə yerləşən, Beynəlxalq Şimal-Cənub Nəqliyyat Dəhlizinin parçası, təbii sərvətlərlə zəngin olan Azərbaycanla yaxın münasibətlərin qurulmasında İsrail çox maraqlıdır. Keçmiş sovet ölkəsi olaraq Azərbaycan İsrailə tam diplomatik əlaqələr quran üçüncü müsəlman ölkədir. İki ölkə arasında rəsmi münasibətlər 1992-ci il aprel ayında başlasa da, İsrail Azərbaycanın müstəqilliyini 1991-ci il dekabrın 25-də tanımışdı. 1994-cü ildə Bakıda İsrail səfirliyi fəaliyyətə başladı. Azərbaycan isə hələ də İsraildə səfirliyini açmamışdır. Bunun yerinə hökumətlərarası əlaqələr qeyri rəsmi kanalla- Azərbaycan Hava Yollarının İsrail ofisi vasitəsilə həyata keçirilir. İsrailə Azərbaycan arasında olan əlaqələr aysberqə bənzədilir ki, bunun da çox az hissəsi görünür [9].

İsrail-Azərbaycan əlaqələri 1990-cı illərdən yüksələn xətlə davam edir. Strateji əlaqələrə ticarət və təhlükəsizlik məsələlərindəki əməkdaşlıq, mədəni və təhsil sahələrindəki mübadilələr daxildir. Əlaqələr, 1997-ci ildə baş nazir B. Netanyahunun Bakıya səfəri ilə yeni mərhələyə qədəm qoydu. İsrail müdafiə sənayesi Azərbaycanın hərbi aviasiya, artilleriya, tank əleyhinə silahlarla təchiz edilməsində önəmli rol oynayır. 2009-cu ildə İsrail prezidenti Şimon Peresin Azərbaycana səfəri ilə iki ölkə

arasında əməkdaşlıq üçün yeni perspektivlər meydana gəlmişdir. 2016-cı ildə “Aprel döyüşləri” zamanı İsrail müdafiə naziri Aviqdor Liberman Azərbaycanın mövqeyini müdafiə edərək, bunun “tamamilə ədalətli” olduğunu qeyd etmiş, konfliktin alovlanmasında məsuliyyəti işğalçı Ermənistanda görmüşdür [1;2].

Təhlükəsizlik sahəsində iki ölkə arasında xüsusi əlaqələr mövcuddur. Hər iki ölkə öz təhlükəsizliyini təmin etmək üçün bu sahədə qarşılıqlı əməkdaşlığa ehtiyac duyurlar. 2001-ci ildə prezident Heydər Əliyev İsrail səfiri Eitan Naehi qəbul etdiyi zaman qeyd etdi ki, hər iki ölkənin beynəlxalq terrorizmə qarşı müharibədə mövqeyi eynidir. Azərbaycanla İsrail arasında hərbi əməkdaşlıq yüksək səviyyədədir. Bu gün Azərbaycan ordusunun müasir silahlarla təmin edilməsində, müdafiə sənayesinin inkişafında İsrailə münasibətlərin ayrıca yeri vardır. Baxmayaraq ki, bu amil bir sıra dövlətlərdə müəyyən qısqançlıq yaradır, lakin bu əməkdaşlıq iki dövlətin müstəqil iradəsinin təzahürü kimi meydana çıxır. Xatırladaq ki, Azərbaycan uzaq mənzilli raketlərin alınması üçün qonşu İrana dəfələrlə müraciət etsə də bu, nəticəsiz qalmışdır, lakin İsrail müharibə şəraitində olan Azərbaycanın demək olar ki, bütün müraciətlərini müsbət qarşılamışdır. Azərbaycan öz müdafiəsini təşkil etmək üçün İsrailin müdafiə cihazları və sistemlərinin idxalında maraqlıdır, baş nazir Netanyahuun Bakıya son səfərində bu sahədə əməkdaşlıq daha da gücləndi. Xüsusilə də, 1980-ci illərin sonunda Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialırının başlaması, 1988-1994-cü illər arasında Azərbaycan ərazisinin 20 fazinin Ermənistan tərəfindən işğal edilməsi və BMT TŞ-nin Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğal edilmiş ərazilərdən qeyd-şərtsiz çıxarılması ilə bağlı qəbul etdiyi 4 qətnamənin yerinə yetirilməməsi Azərbaycanı öz müdafiə qabiliyyətini inkişaf etdirməyə məcbur etmişdir. Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həll etməyə çalışan Azərbaycan tərəfi, beynəlxalq səviyyədə tanınmış öz ərazi bütövlüyünü bərpa etmək üçün hərbi yolunu da istisna etmir. Elə buna görə də, İsrailin yüksək şəkildə inkişaf etmiş müdafiə sənayesi məhsullarının idxalına maraq göstərir. Azərbaycan son iki on illikdə İsrailə müdafiə əməkdaşlığını inkişaf etdirmişdir. Azərbaycanın regionda tarazlaşdırılmış siyasət yeritməsinin əksinə olaraq, tamamilə Rusiya və İran yönümlü xarici siyasət

həyata keçirən Ermənistan İsrailə yaxın əlaqələrə malik deyil. Digər tərəfdən, Ermənistanın NATO-ya rəqib olan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı kimi hərbi blokun üzvü olması İsrailin bu ölkəyə məsafəli davranmasının bir başqa sübutudur.

2016-cı ilin dekabrında İsrail baş naziri Netanyahu Bakıya rəsmi səfər etdi. Səfər zamanı o qeyd etdi ki, “İsrail və Azərbaycan mükəmməl əlaqələrin və səmimi dostluğun xeyrini görür.” Mətbuata açıqlamalarında prezident İlham Əliyev və baş nazir Benyamin Netanyahu iki ölkə arasında olan ikitərəfli əməkdaşlıqdan məmnunluqlarını qeyd etdilər. Dekabr ayında Azərbaycan-İsrail hökumətlərarası hava kommunikasiyası müqaviləsi imzalandı. 2017-ci ildən ölkələr arasında ikiqat vergitutma ləğv edildi [45].

Digər sahələrdə olduğu kimi, iqtisadi sahədə də İsrailə Azərbaycanın əlaqələri yüksəlməkdədir. 1990-cı illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatının liberallaşdırılması ilə İsrail şirkətləri Azərbaycana gəlməyə başladılar. Şirkətlərin çoxu xidmət sahəsinə investisiya qoydular. İsrailin böyük telekommunikasiya təchizatçısı olan Bezeq, Azərbaycanın ilk mobil telefon operatoru olan Bakcell buna nümunə ola bilər. İsrail şirkətləri həmçinin Azərbaycanın enerji sahəsində də fəaliyyət göstərirlər. 2000 və 2005-ci illər arasında İsrail Azərbaycanın ticarət tərəfdaşları arasında 10-cu yerdən 5-ci yerə yüksəlmişdir. BMT statistikasına əsasən, 1997 və 2004-cü illər arasında Azərbaycandan İsrailə ixrac 2 milyon dollardan 323 milyon dollara yüksəlmişdir. Müdafiə və enerji sahələrindən əlavə, iki dövlət arasında olan ikitərəfli ticarət dövriyyəsi 2016-cı ildə 260 milyon dollar olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinə əsasən bu ilin ilk iki ayında ümumi ticarət dövriyyəsi 116,2 milyon dollar olmuşdur [6].

Siyasi və iqtisadi əlaqələrin möhkəmliyi ilə yanaşı, İsrail və Azərbaycan xalqları arasında yaranan sıx dostluq əlaqələri də İsrail Azərbaycan tərəfdaşlığının əhəmiyyətini artırır. Azərbaycanda yaşayan 30 minlik yəhudi icmasının və İsraildə yaşayan 70 minlik azərbaycanlı icmasının müxtəlif məsələlərdə birlik nümayiş etdirməsi hər zaman müşahidə edilir. 2016-cı ilin aprel ayında qoşunların təmas xəttində baş verən “Dördgünlük müharibə” dövründə İsrailin Netanyahu şəhərində

onlarla yəhudi Azərbaycana dəstək aksiyası keçirmişdi. Aksiya iştirakçıları, həmçinin Ermənistanın Azərbaycana qarşı işğalçılıq siyasətini və Xocalı soyqırımını pisləyən bəyanatlarla çıxış etmişdilər [4].

Energetika sahəsində də iki dövlətin münasibətləri ən yüksək səviyyədədir. Yalnız bir fakt bu əməkdaşlığın hansı müstəvidə olduğunu nümayiş etdirir: İsrail idxal etdiyi neftin 40 faizini Azərbaycandan alır. Bu rəqəm İsrailin enerji təminatında ölkəmizin oynadığı rolun səviyyəsini nümayiş etdirir.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq qeyd edə bilərik ki, İsrail Azərbaycan əlaqələri yüksələn xətlə inkişaf etməkdədir. İstər hərbi əməkdaşlıq və təhlükəsizlik sahəsində, istər iqtisadi, istərsə də ticarət sahəsində olsun ikitərəfli əlaqələr çox yüksək səviyyədədir və bunların daha da inkişaf etməsi üçün kifayət qədər imkanlar vardır. Bunun da səbəbləri sırasında iki xalq arasında tarix boyu mövcud olan dostluq münasibətlərini göstərə bilərik. Uzun illər Azərbaycanda sülh və əmin-amanlıq şəraitində yaşayan, dünyanın bir çox yerində anti-semitizmin yüksək olduğu zamanlarda belə Azərbaycanda ayrı-seçkiliyə məruz qalmayan yəhudilər iki ölkə arasındakı əlaqələrin inkişaf etməsində xüsusi rol oynayırlar. Azərbaycandan İsrailə köç edən yəhudilər həmin ölkədə Azərbaycanın diasporu rolunu oynayırlar və Azərbaycana öz sadıqlıklarını sübut edirlər. Hər iki xalqın tarixin müxtəlif dövrlərində soyqırma məruz qalmaları onların bir-birini daha yaxşı anlamalarına səbəb olur. Bundan əlavə, hər iki ölkənin maraqlarının üst-üstə düşməsi bu ölkələr arasındakı əməkdaşlığın inkişafı üçün yeni perspektivlər açır.

NƏTİCƏ

İsrail siyasi idarəetmə sisteminin ən önəmli xüsusiyyəti onun yazılı konstitusiyasının olmamasıdır. Konstitusiyanın yerinə, İsrail dövlətinin siyasi sistemi və onun əsas prinsipləri 11 təməl qanunda müəyyən olunub. İsraildə siyasi fəallıq həddindən artıq genişdir və ölkənin siyasi həyatında siyasi partiyalar əsas rol oynayır. İsrailin xarici siyasətinin planlanması və həyata keçirilməsində prezident, baş nazir, xarici işlər naziri, müdafiə naziri, Knessetin Xarici İşlər və Müdafiə Komitəsi, daxili və xarici kəşfiyyat orqanlarının rəhbərləri rol oynayır, lakin xarici siyasətin planlaşdırılması və həyata keçirilməsində əsas funksiyanı baş nazir yerinə yetirir. Digər ölkələrdən fərqli olaraq, İsraildə müdafiə naziri və kəşfiyyat orqanlarının rəhbərləri bu sahədə xarici işlər nazirindən aktiv rol oynayır. İsrail xarici siyasəti, əsasən təhlükəsizlik nöqtəyindən nəzərindən formalaşdırılır. İsraildə xarici siyasətin planlanması zamanı xarici təhdidə qarşı yəhudi dövlətinin varlığını təminat altına almaq və İsraildə yəhudilərin say etibarilə çoxluğunu qorumaq əsas götürülən dəyərlərdəndir.

İsrail dövlətinin digər ölkələrdən fərqli cəhətlərindən biri də onun dünyanın dörd bir yanında güclü lobbilə təşkilatlarına sahib olmasıdır. İsrail dövlətinin milli maraqlarının qorunması, yerinə yetirilməsində və bu istiqamətdə xarici siyasətinin izlənməsində diasporada yaşayan və fəaliyyət göstərən yəhudilər önəmli rol oynayır. Onlar yaşadıkları ölkənin, xüsusilə də ABŞ-nın yeritdiyi xarici siyasətin İsrailin milli maraqları istiqamətində formalaşmasına və İsrailin xarici siyasəti ilə üst-üstə düşməsinə səy göstərirlər. Buna ən gözəl nümunə kimi ABŞ-ın yeritdiyi Yaxın Şərqi siyasətini göstərə bilərik. İraqla müharibə, İranın nüvə proqramına hər bir şəkildə maneə olmağa çalışmaq və ABŞ xarici siyasətinin bu istiqamətdə formalaşması üçün lobbilə təşkilatlarını səfərbər etmək göstərir ki, İsrail xaricdə fəaliyyət göstərən yəhudi lobbisindən öz xarici siyasət prioritetlərini həyata keçirmək üçün maksimum yararlanır və xaricdə yaşayan yəhudilər də bu istiqamətdə səylə çalışır.

Müasir dövrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri də Fələstin məsələsinin həllinə nail olmaqdır. Yarandığı gündən bu məsələnin həllinə nail ola bilməyən İsrail dövləti 20-ci əsrin sonu və 21-ci əsrin əvvəllərində İsrail-Fələstin münaqişəsinin sülh yolu ilə tənzimlənməsində müəyyən irəliləyişə nail olmuşdu, lakin hər iki tərəfdən kifayət qədər pozucu qüvvələrin olması sülhün əldə olunmasına əngəl törətmişdi. Digər tərəfdən, 2009-cu ildən mərkəz-sağ yönümlü Likud partiyasının hakimiyyətə gəlməsi Fələstin məsələsinin həllində geriləməyə səbəb oldu. Bununla belə hər iki tərəfdən bu münaqişənin sona çatmasını və hər iki xalqın sülh şəraitində öz müstəqil dövlətlərində yaşamasını istəyən həm daxildə, həm də xaricdə kifayət qədər qüvvələr var və bu qüvvələrin qərar qəbul etmə mexanizmində təsiri artdıqca, münaqişənin beynəlxalq hüquq normaları çərçivəsində həll olunacağına inam da artacaqdır.

2001-ci il 11 sentyabr terror hadisələri dövlətləri öz diqqətlərini terrorizm və ona qarşı mübarizəyə yönəltməyə vadar etdi. Yarandığı gündən terrorizmlə mübarizə aparən İsrail dövlətinin təhlükəsizlik və xarici siyasətində bu mövzu aparıcı yer tutmaqdadır. Çətin coğrafi şəraitdə yerləşən İsrail dövləti üçün terrorizmlə mübarizə daima aktualdır. İstər regionda gedən mövcud proseslər, istərsə də bu proseslərdən öz maraqları yönündə istifadə etməyə çalışan qüvvələrin bu proseslərə təsir etməyə çalışması İsraili öz təhlükəsizliyi çərçivəsində terrorizmə qarşı daha qətiyyətli mübarizə aparmağa məcbur edir. İsrail dövləti anlayır ki, terrorizm inadkar bir anlayışdır və onun konvensional müharibələrdən fərqi ona qalib gəlməyin çətin olmasıdır.

Müasir dövrdə İsrail dövlətinin yeritdiyi xarici siyasətdə müəyyən ölkələrlə xüsusi əlaqələr prioritetlik təşkil edir. Bu ölkələrə misal kimi ABŞ və Avropa Birliyi ölkələrini göstərə bilərik. İsrail dövlətinin qurulduğu gündən bu ölkələrlə əlaqələrinə xüsusi əhəmiyyət verir və daima bu ölkələrlə əlaqələrini inkişaf etdirməyə çalışır. İsrail dövlətinin bu ölkələrlə yaxın iqtisadi və ticari əlaqələrindən başqa möhkəm siyasi əlaqələri də mövcuddur. Elə buna görə də ABŞ və Avropa Birliyinin bir çox ölkəsi beynəlxalq arenada daima İsrailin mövqeyini dəstəkləyir və onun əleyhinə

çıxan qərarları boykot edirlər ki, bu da İsrailin aktiv xarici siyasət yeritməsinə səbəb olur.

“Soyuq müharibə”nin başa çatması ilə, yeni geosiyasi sistem formalaşdı, dövlətlər arasındakı münasibətlərdə müəyyən dəyişikliklər baş verdi. 1991-ci il öncəsi fərqli qütblərdə yer alan ölkələr soyuq müharibənin başa çatması ilə birlikdə aralarındakı əlaqələri müsbətə doğru dəyişməyə başladılar. Regionda özünü təklənmiş hiss edən İsrail dövləti köhnə sovet ölkələri ilə əlaqələr qurmaqda maraqlı idi. Buna bir tərəfdən səbəb bu ölkələrin zəngin təbii sərvətlərə, yüksək iqtisadi potensiala sahib olması idisə, digər tərəfdən bu ölkələrdən İsrailə köç edən 1 milyon nəfərdən çox miqrantın olması idi.

Bütün qeyd olunanlar onu deməyə əsas verir ki, XXI əsrdə İsrail dövlətinin xarici siyasətinin qarşısında kifayət qədər ciddi problemlər durur. Münaqişələrin çox olduğu regionda yerləşməsi və ətrafında yerləşən ölkələrlə yaxın münasibətlərə malik olmaması İsrail dövlətinin xarici siyasət imkanlarını müəyyən mənada məhdudlaşdırsa da, beynəlxalq arenada kifayət qədər müdafiə olunması və xarici siyasət prioritetlərini həyata keçirmək üçün ölkədə siyasi iradənin olması İsrail dövlətinin xarici siyasətində stabilliyin təmin olunmasına şərait yaradır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan - İsrail münasibətləri// <http://mfa.gov.az/>
2. Azərbaycan-İsrail Münasibətləri, “Heydər Əliyev İrsi” Beynəlxalq Elektron Kitabxana, 2010, <http://lib.aliyevheritage.org/>
3. Azərbaycan – İsrail Münasibətləri: Qarşılıqlı Maraqlar və Etibarlı Tərəfdaşlıq, 13 Dekabr 2016
4. Güləliyeva A.A. XX Əsrin sonu-XXI əsrin əvvəllərində Misir-İsrail, İsrail-fələstin münasibətləri (Fələstin problemi kontekstində), “Xəzri”, Bakı, 2010, 134 s
5. Həsənov Ə. Geosiyasət, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası, Bakı, 2010
6. Məmmədova N. Azərbaycan-İsrail əlaqələri zamanın qovşağında, Xalq Qəzeti, 25 Yanvar 2017

İngilis dilində

7. A Performance-Based Roadmap to a Permanent Two-State Solution to the Israeli-Palestinian Conflict, April 30, 2003//<https://2001-2009.state.gov/>
8. Alroey G. Galveston and Palestine: Immigration and Ideology in the Early Twentieth Century// American Jewish Archives Journal 56 (2004): 129
9. Amnon A. The Middle East: Intractable Conflict: The Israeli-Palestinian Impasse: Will this time be different?// The London School of Economics and Political Science, 2009
10. Annapolis Conference Joint Understanding and Statements Joint Understanding on Negotiations// Prime Minister's Office - Israel Ministry of Foreign Affairs, November 27, 2009
11. Ball G.W. and Ball D.B. The Passionate Attachment: America's Involvement with Israel, 1947 to the Present// The USA, New York, 1992

12. Ben-David E. Israel is a Part of Global War against Terrorism// Israel Defense, July 14, 2016
13. Bhattacharjee D. Israel and Azerbaijan Relation: A Strategic Compulsion// Indian Council of World Affairs, 4 January, 2017
14. Booth W. Netanyahu says no Palestinian state if he wins// Washington Post, March 16, 2015
15. Borger J. US Backs State for Palestine// Guardian, October 3, 2001
16. Borshchevskaya A. The Maturing of Israeli-Russian Relations// Focus Quarterly Journal, Spring 2016
17. Brecher M. Decisions in Israel's Foreign Policy// Yale University Press, The USA, 1975, 191 p.
18. Brown L.C. Diplomacy in the Middle East: the international relations of regional and outside powers, 2004, 126 p.
19. Buhler E.G. The Israeli Prevention of Terrorism Ordinance and its Impact on the Quality of Democracy// Stanford Journal of International Relations, Spring, 2010
20. Cohen A. Russia's New Middle Eastern Policy: Back to Bismarck?// Jerusalem Center for Public Affairs, Vol. 6, No. 25 March 20, 2007
21. Cordesman A.H. with the assistance of Jennifer Moravitz, The Israeli-Palestinian war: escalating to nowhere, Westport, Conn. ; London: Praeger, 2005
22. Cowen T. A Road Map to Middle Eastern Peace// George Mason University, Department of Economics, July 5, 2003
23. Dowty A. Israel/Palestine, Third edition, Polity Press, 2012, 86 p.
24. Fleet M.J. Defense and Counter-Terrorism in Israel: The Misappropriation of Deterrence// IAPSS Political Science Journal, Volume 26
25. Frieden J. Actors and Preferences in International Relations// Princeton University Press, 1999
26. Frisch H. Motivation or Capabilities? Israeli Counterterrorism against Palestinian Suicide Bombings and Violence// The Begin-Sadat Center for

- Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies No. 70, December 2006
27. Fulbright A. "Netanyahu: I told Putin we either coordinate or clash", The Times of Israel Newspaper, May 3, 2017
 28. Full Text of Netanyahu's Foreign Policy Speech at Bar Ilan // <http://www.haaretz.com/>
 29. Ganor B. Israel's Present and Future Security Challenges in the Field of Counter-Terrorism// The Jerusalem Post, March 28, 2014
 30. Garfinkle A. Politics and Society in Modern Israel: Myths and Realities, Second Edition, December, 1999
 31. Gieler W. Inat K. Foreign Policy in the Greater Middle East: Central Middle Eastern Countries// WVB, Berlin: 2005, 103-104 p.
 32. Gomel G. Europe and Israel: A Complex Relationship// Istituto Affari Internazionali, May 2016
 33. Hall M. Making road maps to Peace// Island Publications, Northern Ireland, UK, September, 2003
 34. Hammond J.R. Netanyahu's "Flip-Flop" and the Willful Blindness of the Mainstream Media// Foreign Policy Journal, March 21, 2015
 35. Intifada begins on Gaza Strip// <http://www.history.com>
 36. Israel suspends contact with EU bodies over labelling of West Bank produce// <https://www.theguardian.com>
 37. Kaplan E., Friedman C. Israel's Political System// Council on Foreign Relations, February 11, 2009
 38. Karsh E. Israel: The first hundred years, Israel's transition from community to state, "Routledge", Taylor and Francis Group, 2000
 39. Kayzer R.G. Bush and Sharon Nearly Identical on Mideast Policy// Washington Post, February 9, 2003
 40. Kendall N. Israeli Counter-Terrorism: "Targeted Killings" Under International Law// North Carolina Law Review, Volume 80, 1069-1088 p.

41. Key Elements of Israel's Foreign Policy// Symposium Summary Tel Aviv University, The Israeli Institute for Regional Foreign Policies, 25 March 2014
42. Kuperwasser Y. Lessons from Israel's Intelligence Reforms// The Saban Center for Middle East Policy at the Brookings Institution, October, 2007
43. Lincoln C. President Bush's Road Map to Middle East Peace: A Promise Unfulfilled// Brown Journal of World Affairs, the USA, 2007
44. Mast N. The Israel Lobby and US Policy in the Middle East: The Iraq War, The Egyptian Arab Spring, and Iran's Nuclear Program// Carnegie Mellon University, Spring 2014
45. McDermott R. Risk-Taking in International Politics, Prospect Theory in American Foreign Policy// The University of Michigan Press, 2001, 135-164 p.
46. MacDonald K. The Israel Lobby: A Case Study in Jewish Influence// Journal of the Occidental Quarterly, Vol. 7, no. 3, The USA, 2007
47. Massing M. The Storm over the Israel Lobby// The USA, June 8, 2006, 273 p.
48. Mearsheimer J.J. and Walt S.M. The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy// The USA, 2007
49. Mehdiyev E. Double taxation between Azerbaijan and Israel is being abolished// Trend News Agency, Baku, Azerbaijan, April 7, 2017//
50. Migdalovitz C. Israeli-Palestinian Peace Process: The Annapolis Conference// The USA, december 7, 2007
51. Murinson A. The Ties Between Israel and Azerbaijan, The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Mideast Security and Policy Studies No. 110, October 2014
52. Möckli D. A Fragile Peace Process in the Middle East// Center for Security Studies (CSS), ETH Zurich, Vol. 2, No. 25, December 2007
53. Müller P. EU Foreign Policymaking and the Middle East Conflict: The Europeanization of national foreign policy (CSS Studies in Security and International Relations) Hardcover – 14 Oct 2011
54. Napolitano P. Israel and Palestine and state (un)sustainability// MEDPRO Technical Report No. 5, June 2011

55. President Bush's Speech at Annapolis// United States Institute of Peace, United States Naval Academy Annapolis, Maryland, November 27, 2007
56. Renshon J. Renshon S.A. The Theory and Practice of Foreign Policy Decision Making// Political Psychology, Volume 29, 2008
57. Ritter S. Target Iran: The Truth About the White House's Plans for Regime Change// September 28, 2017
58. Salzberger E.M. Counterterrorism Law in Israel// <http://minervaextremelaw.haifa.ac.il>
59. Shirinov R. Azerbaijan, Israel agree on Air Communication// Azernews, 29 December, 2016
60. Shlaim A. The Iron Wall: Israel and the Arab World, New York, The USA 2001
61. Shoshana N. Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity// December 1999
62. Silva M.P. The Annapolis Conference: a Chronic Case of Too Little, Too Late?// The USA, December 1, 2010
63. Smith A. Diversionary Foreign Policy in Democratic Systems, International Studies Quarterly Journal, 1996, 133-153 p.
64. Smith J.D. The Effectiveness of Israel's Counterterrorism Strategy// Naval Postgraduate School, Monterey, California, 2005
65. Smith T. Foreign Attachments: The Power of Ethnic Groups in the Making of American Foreign Policy// Harvard University Press, The USA, 2000
66. Spoiler Behavior in The Israeli Palestinian Conflict: The Emergent National Religious Demographic Within Israel <https://www.maxwell.syr.edu>
67. State of Israel, Report to the Counterterrorism Committee pursuant to paragraph 6 of Security Council Resolution 1373 of 28 September 2001, Israel Ministry of Foreign Affairs, 27 December, 2001
68. Strawson J. Netanyahu's Oslo: Peace in the Slow Lane// Journal of Soundings, 1998

- 69.Survey of Palestinian Refugees and Internally Displaced Persons 2008 - 2009,
“Badil” Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights
- 70.Suzanne G. Sharon Defies US Demand to Retreat// Guardian, October 24,
2001
- 71.Tecott E.R. Israeli Counterterrorism Decision-Making: The Causes and Costs
of A-Strategic Incoherence// Wesleyan University, Thesis of B.A, April, 2011
- 72.The Annapolis Conference// Journal of Palestine Studies, Vol. 37, No. 3,
2008, 74-92 p.
- 73.U.S. Foreign Policy Agenda// An Electronic Journal of the U.S. Department of
State, Volume 1, March 2000
- 74.Whitbeck J. The Palestinian State Exists// Palestine-Israel Journal, Volume 3,
Spring 1996
- 75.Yadlin A. Security Council Resolution 2334 and a Strategy for Israel// The
Institute for National Security Studies Insight No. 881, December 27, 2016
- 76.Zanotti J. Israel: Background and U.S. Relations// Congressional Research
Service, October, 2016

Türk dilinde

- 77.Attias J.C. ve Benbassa E, Paylaşılamayan Kutsal Topraklar ve İsrail, Çev.:
Nihal Önal, “İletişim” Yayınları, İstanbul: 2002, 176 s.
- 78.Arı T. İç Politikanın Gölgesindeki Barış: Likud ve Orta Doğu// Ankara
Universitesi Sosyal Bilimler Dergisi 54-2
- 79.Balcı A. Dünya Çatışmaları Çatışma Bölgeleri ve Konuları, Cilt 1, Ankara//
“Nobel” Yayınları, ss. 99–163, 2010, 103 s.
- 80.Efegil E. İsrail’in Dış Politikasının Belirleyicileri// Ortadoğu Analiz Dergisi,
Ocak 2013, Sayı 5, Cilt 49
- 81.İsrail Siyasetini Anlama Kılavuzu// “Seta” Yayınları XIX, Ankara, I. Baskı:
Aralık 2012, 77 s.
- 82.Şahin M. ABD–İsrail İlişkileri: Böyle Dost Düşman Başına// Ortadoğu Analiz
Eylül’10 Cilt 2 - Sayı 21

